

CITATION

Aydar, Hidayet, "A Statistical Survey on the Qur'anic Exegesis Translated into Turkish in The Republican Era", *Journal of Faculty of Theology of Bozok University*, 7, 7 (2015/7), p. 1-46.

Cumhuriyet Dönemi Tercüme Kur'an Tefsirleri Üzerine İstatistiksel Bir Değerlendirme

Hidayet Aydar

Prof. Dr., Marmara Üni., İlahiyat Fak.

Özet

Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne ülkemizde çok sayıda tefsirin vücut bulduğu malumdur. Bu tefsirlerin bir kısmı Türkçeye çevrilmişken bir kısmı da Türk âlimler tarafından telif edilmiştir. Biz bu çalışmamızda Türkçeye tercüme edilmiş tefsirler üzerinde duracağız. Burada bu tefsirlerimiz sayısal bazı değerlendirmelere tabi tutulacaktır. Bu cümleden olarak Cumhuriyet döneminde yapılmış tefsir tercümeleri Osmanlı döneminde yapılmış olanlarla sayısal olarak mukayese edilecek, yine bunların Cumhuriyet döneminde telif edilerek neşredilmiş olan tefsirlerle de sayısal mukayesesi verilecektir. Bunun yanında tefsirlerimiz tertip ve nüzul sırasına göre, Kur'an'ın tamamını veya bir kısmını tefsir etmiş olmalarına göre, basıldığı tarihlere göre de değerlendirilecektir. Yine bu tefsirlerimiz rivayet, dirayet, ahkâm, kavram tefsiri olmak gibi yönleriyle de sayısal olarak tasnif edilecektir. 1923 yılı esas alınarak günümüze kadar 10 yıllık periyotlarla tercüme tefsirlerimizin basıldığı yıllara göre tasnifi de yapılacaktır. Sayısal değerlendirme yapacağımız diğer bir husus ise tefsirlerimizin cilt sayısına göre dağılımı olacaktır. Amacımız Türkçeye tercüme edilmiş tefsirlerimizi istatistiksel bazı değerlendirmelerle bir bütün hâlinde daha yakından tanıtmaya ve kamuoyuna tanıtmaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet dönemi, tercüme tefsirler, mukayeseler, istatistikler, değerlendirme.

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 1 (1983), 373; J. D. Pearson, "Translation of the Kur'an", *The Encyclopaedia of İslam*, (Leiden 1981), V/430; Janos Eckmann, "Kur'an'ın Doğu Türkçesine Tercüme", (*İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXI'den ayrı basım), (İstanbul 1975), 16, (Burada heyette yer alanlardan bazı âlimlerin adları da zikredilmiştir); Muhammed Hamîdullâh, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), (İstanbul: İfav Yayınları, 1993), 65; Abdülğafûr b. Abdilhak el-Belûşî, "Târîhu Tetavvuri Tercemeti Maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm ilâ'l-Luğati'l-Fârsiyye", *Nedvetu Tercemeti Maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm Takvîmun li'l-Mâdi, ve Tahfîtun li'l-Mustakbal*, (el-

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim tefsirinin tercümesi hareketi ilk kez Emîr Mansûr b. Nûh'un talebiyle Samanoğulları döneminde Taberî tefsirinin Farsçaya tercüme edilmesiyle başlamıştır. Buna göre Emîr Mansûr b. Nûh, şanını ve şöhretini duyduğu Taberî tefsirinin de Kur'an-ı Kerim'le birlikte Farsçaya tercüme edilmesini istemiştir. Bunun üzerine görevli âlimler bu tefsiri önce 40 cilt hâlinde tercüme edip Emîr'e sunmuşlar, ancak tefsir çok hacimli olduğundan ve bu şekilde okunup istifade edilmesi zor olduğundan Emîr, bu tefsirin özet bir tercümesini istemiş; âlimler de tefsiri 4 cilt hâlinde tercüme ederek Emîr'e takdim etmişlerdir.¹ Bunun ardın-

1. Abdulkadir İnan, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercüme Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 1961, 7-8; Ali Şevâh İshâk, *Mucemu Musannaî'î'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (er-Riyâd 1404/1984), II/ 12; Ekmeleddin İhsanoğlu, "el-Cuhûdu'l-Mebzûle fî'l-Muhâfazati 'alâ'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Tercemetih", *en-Nedvetu'l-Âlemiyye Havle Tercemeti Maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (1395h.), 267; Z. Velidi Togan, "Kur'an'ın İlk Türkçe Tercüme", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, IV (1964), 1-9; Mofakhar Hussain Khan, "Kur'an-ı Kerim'in Bengalce Tercüme Tarihi", (çev. M. Dağlı), *Erciyes*

KAYNAKÇA

Aydar, Hidayet, "Cumhuriyet Dönemi Tercüme Kur'an Tefsirleri Üzerine İstatistiksel Bir Değerlendirme", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 7 (2015/7), ss. 1-46.

dan İranlılar çok sayıda tefsiri Farsçaya çevirip neşretmişlerdir.¹

Kur'an tefsirlerinin Türkçeye tercüme edilmesine gelince; Kur'an'ın, Farsçaya tercümesinin ardından Türkçeye çevrildiği kaynaklarımızda geçiyorsa da Taberî tefsirinin Farsçaya tercüme edildikten sonra Türkçeye tercüme edilmediği konusunda kesin bir bilgimiz yoktur. Bazı araştırmacılar, bu tefsirin aynı zamanda Türkçeye de çevrildiğini söylüyorlarsa² da bu doğru değildir. Çünkü o zamanlar Türkçeye tercüme edilen Taberî tefsiri değil, Kur'an'ın Farsça olarak yapılmış satır arası tercümesidir. Muhtemelen bu tefsir Türkçeye tercüme edilmemiştir. Ancak Osmanlılar döneminde başta Ebû'l-Leys es-Semerkandî'nin tefsiri olmak üzere bazı tefsirlerin Türkçeye tercüme edildiğini biliyoruz.³

Cumhuriyet dönemine gelince; bu dönem tefsir hareketi Konyalı Mehmet Vehbi Efendi ve Muhammed Ham-

di Yazır örneklerinde görüldüğü gibi telif tefsirlerle başlamışsa⁴ da bir süre sonra başka dillerden tefsirlerin Türkçeye tercüme edilmeye başlandığını da görüyoruz. Nitekim ilk olarak daha önce Osmanlılar döneminde tercüme edilmiş olan *Tibyân* ve *Mevâkib* gibi tefsirler sadeleştirilip latinize edilerek yeneden basılmıştır. 1970'li yıllardan sonra ise Arapçadan Türkçeye tefsir tercüme-leri başlamıştır ki bu cümleden olarak ilk tercüme edilen eser, Seyyid Kutub'un *Fizilâli'l-Kur'ân* adlı tefsiridir. Bu tefsirin ardından pek çok tefsir Türkçeye tercüme edilip basılmıştır. Bu tefsirlerin bir kısmı oldukça hacimlidir. Tefsirlerin pek çoğu Arapçadan tercüme edilmişken Farsça, İngilizce, Urduca gibi dillerden çevrilenler de vardır. Bu tefsirler arasında, ilk tefsir diye kabul edilen Mukâtil b. Suleymân'ın *et-Tefsîru'l-Kebîr*'i olduğu gibi, hâlen hayatta olan Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin *Safvetu't-Tefâsîr* gibi günümüz tefsirleri de vardır.

Aşağıda tercüme tefsirlerle ilgili bazı istatistiksel bilgiler verilmiş ve değerlendirme yapılmıştır

1. Sayılarla Tercüme Tefsirler

Bu çalışmada Cumhuriyet döneminde Türkçeye tercüme edilmiş tefsirler üzerinde durulacaktır.⁵ Çalışmada 1923 tari-

Medîne el-Munevvere: Mucammau'l-Melik Fehd li-Tibâati'l-Mushafi's-Şerif, 10-12 Safer 1423/23-25 Nisan 2002), 31.

1. Bkz. el-Belûşî, "Târîhu Tetavvuri Tercemeti Maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm ilâ'l-Luğati'l-Fârisiyye", 18-35; İsmet Binark-Halit Eren, *el-Bibliyoğrafyâ'l-'Alemiyye li-Tercemati Maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm, et-Tercemetu'l-Matbua: 1515-1980 (World Bibliography Of Translation Of The Meanings Of The Qur'an, Printed Translation:1515-1980)*, (İstanbul 1406/1986), 342.
2. Bkz. Abdülhamit Bırışık, "Osmanlıca Tefsir Tercümelere ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin *Mevâhib-i Âliyyesi*", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 17, sayı: 1 (2004), 54.
3. Bkz. Hidayet Aydar, "Cumhuriyet Döneminde Türkçeye Tercüme Edilmiş Kur'an Tefsirleri", *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri –Tebliğler ve Müzakereler– Tartışmalı İlmî Toplantı 21-22 Ekim 2011, 2012*, s. 425-626.

4. Bkz. Hidayet Aydar, "Cumhuriyet Dönemi Türkçe Kur'an Tefsirleri Üzerine İstatistiksel Bir Değerlendirme", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, II, sayı: 2, s. 13-35.

5. Bkz. Hidayet Aydar, "Cumhuriyet Dönemi Türkçe Kur'an Tefsirleri", *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru Tefsir ve Toplum –Tefsir ve Toplum–*, 03-04 Aralık 2010, 2011, s. 211-303. Ayrıca bkz. Hidayet Aydar, "Cumhuriyet Dönemi Türkçe Kur'an Tefsirleri

hi esas alınmıştır; bu dönemden önce basılmış olanlar, çalışmanın dışında tutulmuştur. Ancak bir tefsir Cumhuriyet'ten önce tercüme edilip basıldığı hâlde, Cumhuriyet döneminde latinize edilip sadeleştirilerek yeniden basılmış ise o da çalışmanın kapsamı içine alınmıştır.

Çalışmada mümkün olduğunca kronolojik sıra takip edilmiştir ve bunun için eserlerin orijinallerinin yazıldığı tarih değil, tercümenin ilk baskısının ilk cildinin yapıldığı tarih esas alınmıştır. Buna göre üzerinde duracağımız ilk eser, 1956 yılında latinize edilip sadeleştirilerek yeniden basılan *Tibyân Tefsiri* olacaktır. Aslında burada üzerinde durulması gereken ilk eser Seyyid Kutub'un *Fîzilâli'l-Kur'ân* adlı eseridir. Çünkü bu eser, Cumhuriyet döneminde Arapçadan tercüme edilerek basılmış ilk eserdir. Ancak *Tibyân Tefsiri* basım yılı itibariyle ondan mukaddem olduğu için *Tibyân* başa alınmıştır.

Bazı tefsirler ayrı kişi veya gruplar tarafından ayrı zamanlarda birden fazla tercüme edilmiştir ki bunun dikkat çeken bir husus olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Mesele Seyyid Kutub'un *Fîzilâli'l-Kur'ân*, Mevdûdî'nin *Tefhîmu'l-Kur'ân*, İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* tefsirleri böyledir. Bazı tercümelerin ise hem orijinalleri hem de muhtasarları tercüme edilmiştir. *Taberî* ve *Rûhu'l-Beyân* tefsirleri gibi. Bunların her biri farklı kişiler tarafından yapılmış yeni bir tercüme olduğu için müstakil birer tercüme gibi değerlendirilmiştir.

Üzerinde İstatistiksel Bir Değerlendirme", Basılmamış Makale.

Biz burada araştırmalarımızda tespit edebildiğimiz tefsirler üzerinde durduk. Ulaşamadığımız/tespit edemediğimiz tefsirler de olabileceğini belirtmek isteriz.

Buna göre Cumhuriyet döneminde tercüme edilerek basılmış tefsirlerimiz şunlardır (Parantez içinde verilen tarih ilk basıldığı yılı göstermektedir. Sıralama buna göre yapılmıştır. Sonra tercümenin ismi, tercümeyi yapan(lar), son olarak tercümenin basım bilgileri verilmiştir. Dipnotta ise parantez içinde orijinal ismi, müellifi ve vefat tarihi verilmiştir.):

1. (1956) *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsîri Tibyân Tefsiri*,¹ (Süleyman Fahir, İstanbul: Bütün Kitabevi, 1956, 4 cilt).

2. (1959) *Kur'an-ı Kerim ve Meali Mevâkib Tefsiri*,² (Terc. Süleyman Fahir, İstanbul: Bütün Kitabevi, 1959, 2 cilt).

3. (1970) *Fîzilâli'l-Kur'ân*,³ (Terc. M. Emin Saraç - İ. Hakkı Şengüler ve B. Karlığa, İstanbul: Hikmet neşriyat, 1970, 16 cilt).

4. (1971) *Ahkâm Ayetlerinin Tefsiri*,⁴

1. (*et-Tibyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Hıdır b. Abdurrahmân el-Ezdî, ö. 700/1326). Eser ilk olarak Osmanlılar döneminde Aynâtî Mehmet Efendi (v. 1111/1699) tarafından *Tefsîr-i Tibyân* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Cumhuriyet döneminde Süleyman Fahir sadeleştirip latinize ederek bastırmıştır.

2. (*el-Mevâhibu'l-Aliyye fi Tefsîri'l-Kelâmî'r-Rabbâniyye*, Hüseyin b. Ali el-Vâiz el-Kâşifi, ö. 910/1514). Eser, Osmanlılar döneminde Ferruh İsmail Efendi (ö. 1256/1840) tarafından *Tefsîr-i Mevâkib/Terceme-i Tefsîr-i Mevâhib* adıyla tercüme edilmiştir. Cumhuriyet döneminde Süleyman Fahir sadeleştirip latinize ederek bastırmıştır.

3. (*Fîzilâli'l-Kur'ân*, Seyyid Kutub, ö. 1387/1966).

4. (*Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, Muhammed Ali es-

(Terc. Naim Erdoğan-İhsan Toksarı, İstanbul: Nida Yayınları, 1971, 2 cilt).

5. (1984) *Kur'an-ı Kerim'in Ahkâm Tefsiri*,¹ (Terc. Mazhar Taşkesenlioğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984, 2 cilt).

6. (1986) *Tefhîmu'l-Kur'ân Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*,² (Terc. Muhammed Han Kayhani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal ve Hamdi Aktaş, İstanbul: İnsan Yayınları, 1986, 7 cilt).

7. (1987) *Te'vilât-ı Kâşâniyye*,³ (Terc. Mehmet Vehbi Güloğlu, Ankara: Kadioğlu Yayınları, 1987, 3 cilt).

8. (1988) *Tefsîr-i Kebîr*,⁴ (Terc. Suat Yıldırım- Sadık Kılıç- Lütfullah Cebeci- Sadık Doğru, Ankara: Akçağ yayınları, 1988, 23 cilt).

4 9. (1989) *el-Esâs fî't-Tefsîr*,⁵ (Terc. Beşir Eryarsoy-Abdüsselam Arı, İstanbul: Şamil Yayınları, 1989, 15 cilt).

10. (1989) *Çağımızın Anlayışıyla En Büyük Kur'an Tefsiri Tefsîru'l-Merâğî ve Tercümesi*,⁶ (Terc. Ali Fikri Yavuz-Abdullah Aydın-A. Vehbi Yavuz-

Mehmet Yalar, İstanbul: Aydınlar Yayınevi, 1989, 23 cilt olacak, 2 cildi var).

11. (1989) *Min Vahyi'l-Kur'ân Tefsir Dersleri*,⁷ (Terc. Mehmet Yolcu, İstanbul: Akademi Yayınları, 1989, 10 cilt). (Devam ediyor).

12. (1989) *Fizilâli'l-Kur'ân*,⁸ (Terc. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yılmaz, Mehmet Yolcu, Lütfullah Bender, İbrahim Türk, İbrahim Balcı, İbrahim Tüfekçi ve İbrahim Türklü, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1989, 10 cilt).

13. (1990) *Safvetu't-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*,⁹ (Terc. Sadrettin Gümüş-Nedim Yılmaz, İstanbul: Ensar Vakfı-İz Yayıncılık, 1990, 7 cilt).

14. (1991) *Fizilâli'l-Kur'ân*,¹⁰ (Terc. Yakup Çiçek, Ali Turgut, Abdülkerim Ünal, Ahmet Yaşar, Cüneyt Gökçe, Abdülaziz Hatip, Niyazi Beki ve Abdülhamit Birışık, İstanbul: Hikmet Yayınevi, 1991, 12 cilt).

15. (1991) *Kelime Kelime Kur'ân-ı Kerîm Luğatı ve Açıklaması*,¹¹ (Terc. Ramazan Işık, İstanbul: Esmâ Yayınları, 1991, 1 cilt).

16. (1992) *Muhtasar İbn Kesîr Tefsiri Kur'an-ı Kerim'in Hadislerle Tefsiri*,¹²

Sâysis, ö. 1396/1976).

1. (*Revâiu'l-Beyân Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, Muhammed Ali es-Sâbûnî).

2. (*Tefhîmu'l-Kur'ân*, Ebû'l-A'lâ el-Mevdûdî, ö. 1399/1979).

3. (*Te'vilâtü'l-Kâşâniyye*, Kemâluddîn Abdurrezzâk el-Kâşânî, ö. 736/ 1335). Eser ilk olarak Osmanlılar döneminde Eskişehir vaizi Ali Rıza Doksanyedi tarafından tercüme edilmeye başlanmıştır. Cumhuriyet döneminde Doksanyedi'nin manevi oğlu olan Mehmet Vehbi Güloğlu tarafından tamamlanarak Latin harfleriyle basılmıştır.

4. (*Me'fâtihu'l-Ğayb/et-Tefsîru'l-Kebîr*, Fahrudîn er-Râzî, ö. 606/1250).

5. (*el-Esâs fî't-Tefsîr*, Saïd Havvâ, ö. 1410/1989).

6. (*Tefsîru'l-Merâğî*, Ahmed Mustafâ el-Merâğî, ö. 1371/1952).

7. (*Min Vahyi'l Kur'ân*, Muhammed Hüseyin Fadlullah, ö. 1431/2010).

8. (*Fizilâli'l-Kur'ân*, Seyyid Kutub, ö. 1387/1966).

9. (*Safvetu't-Tefâsîr*, Muhammed Ali es-Sâbûnî).

10. (*Fizilâli'l-Kur'ân*, Seyyid Kutub, ö. 1387/1966).

11. (*Kelimâtü'l-Kur'ân Tefsîr ve Beyân alâ Hâmişi'l-Kur'ân*, Haseneyn Muhammed Mahlûf, ö. 1410/1990).

12. (*Muhtasaru İbn Kesîr*, Muhammed Ali es-Sâbûnî). Eserin aslı Ebû'l-Fidâ İsmâil ibn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* adlı büyük tefsiridir. Bu eser Sâbûnî tarafından ihtisar edilmiş, sonra bu muhtasar nüsha, Türkçeye çevrilmiştir.

(Terc. Arif Erkan, İstanbul: Sağlam Yayınları, 1992, 6 cilt).

17. (1993) *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*,¹ (Terc. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, İstanbul: Çağrı yayınları, 1993, 16 cilt).

18. (1993) *Tefsîru'l-Kur'ân*,² (Terc. Mehmet Karadeniz, İstanbul: Sezgin Neşriyat, 1993, 6 cilt).

19. (1995) *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri*,³ (Terc. Abdullah Öz, Ali Rıza Temel, Cüneyt Gökçe, Halit Sevimli, Harun Ünal, Hasan Hüseyin Tunçbilek, Hüseyin Kayapınar, İlyas Karşlı, İstanbul: Damla Yayınları, 1995, 10 cilt).

20. (1996) *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*,⁴ (Terc. Cavhit Koytak ve Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları, 1996, 3 cilt).

21. (1996) *Taberî Tefsiri*,⁵ (Terc. Hasan Karakaya ve Kerim Aytekin, İstanbul: Hisar Yayınları, 1996, 9 cilt).

22. (1997) *et-Tefsîru'l-Hadîs Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*,⁶ (Terc. Şaban Karataş-Ahmet Çelen-Mehmet Çelen-Ekrem Demir-Muharrem Önder-Vahdettin İnce-Mustafa Altinkaya-

Mehmet Baydaş-Ramazan Yıldırım, İstanbul: Ekin Yayınları, 1997, 7 cilt).

23. (1997) *Tefhîmu'l-Kur'ân*,⁷ (Terc. Dr. Ahmet Ansar, İstanbul: Bengisu Yayınları, 1997, 7 cilt).

24. (1997) *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân*,⁸ (Terc. Vahdettin İnce ve Salih Uçan, İstanbul: Kevser Yayınları, 1997-2014, 11 cilt çıktı, devam ediyor).

25. (1997) *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*,⁹ (Terc. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Buruç Yayınları, 1997, 20 cilt).

26. (1997) *Celâleyn Tefsiri*,¹⁰ (Terc. Ali Rıza Kaşeli, İbrahim Serdar ve Yusuf Şensoy, İstanbul: Enes Kitabevi, 1997, 3 cilt).

27. (1997) *En Kolay Tefsir Eyseru't-Tefâsîr Kur'an'ı Anlamanın En Kolay Yolu*,¹¹ (Terc. Vahdettin İnce, Ziya Eryılmaz, Salih Uçan, Ahmet Özdemir, Ali Keleş ve Ahmet Varol, İstanbul: Mektup/miraç Yayınları, 1997, 10 cilt).

28. (1999) *Edebî Mesaj Kur'an*,¹² (Terc. Hüseyin Elmalı, İstanbul: Anadolu Yayınları, 1999, 1 cilt).

29. (2000) *Gerçeğin Doğuşu -Alevî Kur'an Tefsiri*,¹³ (Terc. Ahmet Dolunay, İstanbul: Merkür Yayınları, 2000, 2 cilt).

1. (*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Ebû'l-Fidâ İsmâil ibn Kesîr, ö. 774/1373).

2. (*Tefsîru'l-Kur'ân*, Ebû'l-Leyses-Semerkindî, ö. 375/985).

3. (*Tenvîru'l-Ezhân min Tefsîri Rûhi'l-Beyân*, Muhammed Ali es-Sâbüni). Eserin aslı İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1724) *Rûhu'l-Beyân* tefsiridir. Bu tefsir Sâbüni tarafından ihtisar edilmiş, sonra bu muhtasar nüsha Türkçeye tercüme edilmiştir.

4. (*The Message Of The Qur'an*, Muhammed Esed, ö. 1412/1992).

5. (*Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Ebû Ca'fer ibn Cerîr et-Taberî, ö. 310/922).

6. (*et-Tefsîru'l-Hadîs*, Muhammed İzzet Derveze, ö. 1404/1984).

7. (*Tefhîmu'l-Kur'ân*, Ebû'l-A'lâ el-Mevdûdî, ö. 1399/1979).

8. (*el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Muhammed Hüseyin Tabatabâi, ö. 1401/1981).

9. (*el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Ahmed el-Kurtubî, ö. 671/1273).

10. (*Tefsîru'l-Celâleyn*, Celâluddîn el-Mahallî ö. 864/1459 - Celâluddîn es-Suyûtî, ö. 911/1505).

11. (*Eyseru't-Tefâsîr li-Kelâmi'l-Aliyyi'l-Kebîr*, Ebûbekir Câbir el-Cezâiri, ö. 1421/2001).

12. (*en-Nazmu'l-Fennî fî'l-Kur'ân*, Abdumuteâl es-Sa'îdî, ö. 1386/1966).

13. (*Keşfu'l-Hakâyık an Nüketi'l-Âyâti ve'd-Dekâyık*, Mir Muhammed Kerim b. Mir Ca'fer el-Alevî el-Hüseynî el-Musevî el-

30. (2003) *et-Tefsîru'l-Munîr*,¹ (Terc. Hamdi Arslan, Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. İbrahim Kutlay ve Nurettin Yıldız, İstanbul: Bilimevi Yayınları, 2003, 15 cilt).
31. (2003) *Kur'an'a Bakışlar*,² (Terc. Ali Akpınar, Konya: Uysal Kitabevi, 2003, 1 cilt).
32. (2003) *Nesefî Tefsiri*,³ (Terc. Harun Ünal, İstanbul: Ravza Yayınları, 2003, 10 cilt).
33. (2004) *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*,⁴ (Terc. Ömer Çelik, Âdem Ergül, Faruk Salman, Murad Sülün, Yusuf Akgün, Ali Hüsrevoğlu, Yusuf Yurt, Abdüssamet Bakkaloğlu, Süleyman Derin, Zekeriya Tüfekçioğlu, Cafer Durmuş, Mustafa Altındağ, Veli Ulutürk, Ali Hakan Çavuşoğlu, Ali Namlı, İrfan İnce, Abdullah Kahraman, İstanbul: Erkam Yayınları, 2004, 20 cilt, devam ediyor.).
34. (2005) *Tefsîru Rûhi'l-Beyân Rûhu'l-Beyân Tefsiri (Tam Metin Tercüme)*,⁵ (Terc. Ömer Faruk Hilmi - Osman Şen, İstanbul: Osmanlı Yayınevi, ts. (2005) 26 cilt, devam ediyor.).
35. (2005) *Kelime Anlamlı Celâleyn Tercümesi*,⁶ (Terc. Taha Alp, Abdulkadir Yılmaz ve Orhan Ençakar, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2005, 5 cilt).
36. (2005) *Ahkâm Ayetleri Tefsiri Tefsîru Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Qur'ân*,⁷ (Terc. Beşir Eryarsoy, İstanbul: İşaret Yayınları, 2005, 1 cilt).
37. (2005) *Kur'an'ın Konulu Tefsiri*,⁸ (Terc. Şahin Güven ve Ekrem Demir, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 2005 1 cilt).
38. (2006) *Ebussuûd Tefsiri*,⁹ (Terc. Ali Akın, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2006, 12 cilt).
39. (2006) *Tefsîru's-Sa'dî*,¹⁰ (Terc. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Guraba Yayınları, 2006, 5 cilt).
40. (2006) *Tefsîr-i Kebîr*,¹¹ (Terc. Beşir Eryarsoy, İstanbul: İşaret Yayınları, 2006, 4 cilt).
41. (2006) *Tefsîr-i Kebîr Te'vîlât*,¹² (Terc. Vahdettin İnce, İstanbul: Kitsan Yayınları, 2006, 2 cilt).
42. (2009) *el-Vecîz Tefsiri*,¹³ (Terc. Mehmet Ali Kara, internette var, <http://www.darulkitab.com.tr>).
43. (2010) *(Muhtasar Beydâvî Tefsiri (Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl))*,¹⁴ (Terc. Şadi Eren, İstanbul: Selsebil Yayınları, 2010, 4 cilt).
44. (2010) *İbn Kesir Tefsiri -tam*
7. (*Tefsîru Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Qur'ân*, Mukâtil b. Suleymân, ö. 150/767).
8. (*Nahve Tefsîrin Mevduyyin li-Suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Muhammed Gazâlî, ö. 1417/1996).
9. (*İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Ebussuûd Efendi, ö. 982/1574).
10. (*Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fi Tefsîri'l-Kelâmi'l-Mennân/Tefsîru's-Sa'dî*, Abdurrahman es-Sa'dî, ö. 1376/1957).
11. (*Tefsîru Mukâtil b. Suleymân/et-Tefsîru'l-Kebîr*, Mukâtil b. Suleymân, ö. 150/767).
12. (*Tefsîr-i Kebîr*, Muhyiddin İbnu'l-Arabî, ö. 638/1240).
13. (*el-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Ebû Hasan el-Vâhidî, ö. 468/1075).
14. (*Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, el-Kâdî el-Beydâvî, ö. 685/1286).

metin-,¹ (Terc. Beşir Eryarsoy-Savaş Kocabaş, İstanbul: Polen Yayınları, 2010, 12 cilt).

45. (2010) *Kur'an-ı Kerim Tefsiri Zâdu'l Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*,² (Terc. Abdülvehhap Öztürk, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2010, 6 cilt).

46. (2011) *Beydâvî Tefsiri*,³ (Terc. Abdülvehhap Öztürk, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011, 5 cilt).

47. (2011) *İbn Kayyim Tefsiri (Bedâiu't-Tefsîr)*,⁴ (Terc. Harun Öğmüş-Ahmet Ağırakça-Mehmet Emin Çimendağ-Halil Aldemir-Mehmet Ali Kara-Savas Kocabaş, İstanbul: Karınca-Polen Yayınları, 2011, 4 cilt).

48. (2011) *İbn Kesir Büyük Kur'an Tefsiri*,⁵ (Terc. Abdülvehhap Öztürk, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011, 10 cilt).

49. (2011) *Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*,⁶ (Terc. Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011-2014, 10 cilt).

50. (2011) *Menâr Tefsiri Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm Tefsîru'l-Menâr*,⁷ (Terc. Mehmet Erdoğan-Ali Rıza Temel-Harun Ünal-Niyazi Beki-Nusrettin Boल्ली-Rahmi Yaran, İstanbul: Ekin Yayınları, 2011, 14 cilt).

1. (*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Ebû'l-Fidâ İsmâîl ibn Kesîr, ö. 774/1373).
2. (*Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Ebû'l-Ferec ibnu'l-Cevzî, ö. 597/1201).
3. (*Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, el-Kâdî el-Beydâvî, ö. 685/1286).
4. (*Bedâiu't-Tefsîr*, İbn Kayyim el-Cevziyye, ö. 751/1350).
5. (*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Ebû'l-Fidâ İsmâîl ibn Kesîr, ö. 774/1373).
6. (*el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Ahmed b. Muhammed ibn Acîbe, ö. 1224/1809).
7. (*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm Tefsîru'l-Menâr*, Muhammed Reşid Rızâ, ö. 1354/1935).

51. (2012) *Tefsîru'l-Vecîz Tefsiri*,⁸ (Terc. Hacı İnan, Dua Yayıncılık, 2012, 4 cilt).

52. (2012) *Gençler İçin Kur'an-ı Kerim Tefsiri*,⁹ (Terc. Heyet (Faruk Salman-Osman Güman-Halil Aldemir-Emine Öğük-Harun Öğmüş), Polen-Karınca Yayınevi, 2012, 4 cilt).

53. (2012) *Hadislerle Ahkâm Tefsiri Ahkâmu'l-Kur'ân*,¹⁰ (Terc. Mustafa Genç, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2012, 3 cilt).

54. (2012) *ed-Durru'l-Mensûr fî't-Tefsîr bi'l-Mes'ûr Suyûti Tefsiri*,¹¹ (Terc. Hasan Yıldız, Hüseyin Yıldız, Zekeriya Yıldız, İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2012, 16 cilt).

55. (2012) *Geylânî Tefsiri*,¹² (Terc. Dilaver Gürer-Ahmet Yılmaz-Tahir Uluç-Osman Nuri Küçük-Mustafa Çakmakhoğlu-İbrahim Işıtan-Fadıl Geylani-Abdülaziz Ceylani-Ali Çoban-Betül Güçlü), İstanbul: Ceylani İlim Araştırma ve Yayın Merkezi, 2012, 6 cilt).

56. (2012) *On Mufessirin Kaleminden Hanımlara Özel Tefsir*,¹³ (Terc. Mahmut Varhan-Ali Yücel-Fehmi Dindar, İstanbul: Polen Yayınları, 2012).

57. (2013) *Kuran-ı Kerim Tefsiri, Letâifu'l-İşârât*,¹⁴ (Çev. Mehmet Yalar. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013, 6 cilt).

8. (*et-Tefsîru'l-Vecîz alâ Hâmişi'l-Kur'âni'l-Azîm*, Vehbe Zuhaylî).
9. (*Tefsîr li's-Şebâb*, Mecdî Fethî es-Seyyid).
10. (*Ahkâmu'l-Kur'ân*, Ebû Ca'fer Ahmed et-Tahâvî, ö. 321/933).
11. (*ed-Durru'l-Mensûr fî't-Tefsîr bi'l-Mes'ûr*, Celâluddîn es-Suyûtî, ö. 911/1505).
12. (*Tefsîru'l-Ceylânî*, Ebû Muhammed Abdülkâdir Ceylânî, ö. 561/1166).
13. (*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm li'n-Nisâ*, İmâd Zekî el-Bârûdî).
14. (*Letâifu'l-İşârât*, Abdülkerîm el-Kuşeyrî, ö.

58. (2013) *Fehmu'l-Kur'an: Siyer Eşliğinde Kur'an'ı Anlamak Nüzul Sırasına Göre Tefsir*,¹ (Terc. Muhammed Coşkun, İstanbul: Mana Yayınları, 2013, 3 cilt).
59. (2014) *Nahcivânî Tefsiri*,² (Terc. Ali İhsan Türcan, Ankara: Ayrıntı Basımevi, 2014, 3 cilt).
60. (2014) *Tefsîr-i Numune*,³ (CABİR (Dünya Caferi Âlimler Birliği, 2014, 1. Cilt, devam ediyor) Aslı Farsça 27 cilt).
61. (2014?) *Tefsîr-i Numune Özet*,⁴ (Ayetullah Nasir Mekarim Şirazi, terc. Alparslan Gürel, Kimmad Matbaacılık, ts. 5 cilt).
62. (2014) *Nûr Tefsiri*,⁵ (Çev. Kadir Çelik, <http://kitab.nur-az.com/tr/lib/view/602/1/65552/%C3%96ns%C3%B6z/>) (4 cilt devam ediyor) Aslı Farsça 10 cilt.
63. (2014) *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*,⁶ (Terc. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Polen Yayınları, 2014).
64. *Kur'an'da Müşkil Ayetler (Bâhiru'l-Burhân fî Me'ânî Muşkilâtî'l-Kur'ân)*,⁷ (465/1072).
1. (*Fehmu'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Âbid el-Câbirî, ö. 1431/2010).
2. (*el-Fevâtihu'l-Îlâhiyye ve'l-Mefâtihu'l-Çaybiyye*, Nîmetullâh Nahcivânî, ö. 920/1514).
3. (*el-Emsel fî Tefsîri Kitâbillâhi'l-Munezzel*, Âyetullâh Nâsır Mekârim eş-Şirâzî).
4. (*Muhtasaru'l-Emsel fî Tefsîri Kitâbillâhi'l-Munezzel*, Ahmed Ali Bâbânî). Eserin aslı Âyetullâh Nâsır Mekârim eş-Şirâzî'nin tefsiri olup Bâbânî tarafından ihtisar edilmiştir. Bu muhtasar nüsha Türkçeye tercüme edilmiştir.
5. (*Tefsîru'n-Nûr*, Muhsin Kirâetî).
6. (*Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Kerîm li'n-Nâşiîn*, Abdülhalîm Uveys el-Misrî, ö. 1433/2011 - Ali Abdülmuhsin Cebr el-Misrî).
7. (*Bâhiru'l-Burhân fî Me'ânî Muşkilâtî'l-Kur'ân*, Mahmûd b. Ebî'l-Hasan b. el-Hüseyn en-Nisâbüri, ö. 553/1158).
- (Çev. Ömer Aydın, İstanbul: İşaret Yayınları, 2014, 631 s.).
65. *Te'vilâtu'l-Kur'ân Tercümesi (Te'vilâtu'l-Kur'ân)*,⁸ (Çev. Bekir Topaloğlu, editör Yusuf Şevki Yavuz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015. 1. c. 464 s.). Eserin tamamı, 18 cilt olarak neşredilecektir.
- Bu tefsirler basım tarihi belli olanlardır. Basım tarihi belli olmayan tercümelemeler ise şunlardır:
66. *Muhtasar Taberî Tefsiri*,⁹ (Terc. Mehmet Keskin, İstanbul: Ümit yayıncılık, ts. 6 cilt).
67. *Furkân Tefsiri*,¹⁰ (Terc. Mehmet Keskin, İstanbul: İlim Yayınları, ts. 6 cilt).
68. *Muhtasar Bahru'l-Ulûm Tefsiri (İlimler Deryası)*,¹¹ (Terc. Ali Kara, İstanbul: Mutlu Ticaret, ts. 6 cilt).
69. *Davetçinin Tefsiri*,¹² (Terc. İbrahim Özsoy, İstanbul: Hak Yayınları, ts. 9 cüz, devam ediyor).
70. *Ahkâmu'l-Kur'ân*,¹³ (Terc. Heyet (bilinmiyor), İstanbul: Tevhid Yayınları, ts. 1 cilt).
71. *Vedahu'l-Burhân*,¹⁴ (Terc. Ab-
8. (*Te'vilâtu'l-Kur'ân*, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî es-Semerkandî, ö. 333/944).
9. (*Muhtasaru Tefsîri't-Taberî*, Muhammed Ali es-Sâbüni-Sâlih Ahmed Rızâ). Eserin aslı İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/922) *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* adlı tefsiridir. Bu eser Sâbüni ve Rızâ tarafından ihtisar edilmiş, sonra bu muhtasar nüsha Türkçeye çevrilmiştir.
10. (*et-Tefsîru'l-Vâdîh*, Muhammed Mahmûd Hicâzî).
11. (*Bahru'l-Ulûm*, Alâuddîn Ali es-Semerkandî, ö. 860/1456).
12. (*Tefsîru'd-Dâiye*, Seyfuddîn el-Muvahhid).
13. (*Ahkâmu'l-Kur'ân*, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, ö. 204/820).
14. (*Vedahu'l-Burhân fî Me'ânî Muşkilâtî'l-*

dulkadir Durmaz, İstanbul: Tevhid Yayınları, 2 cilt).

72. *Müşkil Ayetlerin Tefsiri*,¹ (Terc. Oktay Yılmaz, İstanbul: Tevhid yayınları, 1 cilt).

73. *Beğavî Tefsiri*,² (Terc. Bilinmiyor, <http://www.furkanvakfi.net/tefsir-kitaplari.html> 11.03.2015, 8 cilt).

74. *Mâverdî Tefsiri*,³ (Terc. Bilinmiyor, <http://www.furkanvakfi.net/tefsir-kitaplari.html> 11.03.2015, 6 cilt).

Burada bir heyet tarafından yapılmış olup Türkçeye tercüme edilmiş olan *Son Üç Cüzün Tefsiri*, (Terc. Ahmet İyibildiren, İstanbul: Guraba Yayınları, 2007), Muhammed Ali es-Sâbûnî'ye ait olup Türkçeye tercüme edilmiş olan *Amme Cüzü Tefsiri*, (Terc. Ahmet İyibildiren, İstanbul: Guraba Yayınları, 2007), Bediuzzaman Said Nursi'ye ait olan *İşârâtü'l-İcâz: Türkçe Tercümesi*, (Abdülmecid Nursi, İstanbul: Tenvir Neşriyat, ts.), Muhammed Abduh'un *Fâtiha Süresi ve Amme Cüzü Tefsiri* (Terc. Ömer Aydın, İstanbul: İşaret, 2012) gibi bazı sure tercümelelerini değerlendirmeye almadık.

Buna göre Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne kadar –tespit edebildiğimiz kadarıyla– 74 adet tefsir Türkçeye tercüme edilmiştir.

2. Osmanlı Dönemiyle Mukayese

Cumhuriyet dönemi, tercüme tefsir-

Kur'an, Mahmûd b. Ebî'l-Hasan b. el-Hüseyn en-Nisâbüri, ö. 553/1158).

1. (*Tefsiru Âyâtın Uşkilet alâ Kesirin mine'l-Ulemâi*, İbn Teymiyye, ö. 728/1328).
2. (*Meâlimu't-Tenzil*, Ebû Hüseyn Muhammed el-Beğavî, ö. 516/1123).
3. (*en-Nuket ve'l-Uyûn*, Ebû'l-Hasan el-Mâverdî, ö. 450/1058).

ler bağlamında Osmanlı dönemiyle mukayese edilecek olursa, aralarında büyük bir farkın olduğu görülür (bkz. Grafik 1). Osmanlılar döneminde Osmanlı âlimleri tarafından pek çok Arapça tefsir, tefsir şerhi, haşiyesi, taliki vs. oluşturulmuş olmasının⁴ yanı sıra Arapça ve Farsçadan bazı tefsirler Türkçeye çevrilmiştir. Nitekim kütüphanelerimizde bunların pek çok nüshasına ulaşmak mümkündür ki Osmanlıcaya tercüme edilmiş tefsirler şunlardır:

1. *Enfesü'l-Cevâhir*, (Terc. Musa el-İzniki, ö. 838/1434).

2. *Cevâhiru'l-Esdâf*, (belli değil).

3. *Terceme-i Tefsîr-i Ebî'l-Leys es-Semerkandî*, (Terc. 1. Ahmed-i Dâî, ö. 824/1421; 2. İbn Arabşah, ö. 854/1452; 3. Mûsâ el-İznikî, ö. 838/1434).

4. *Terceme-i Tefsîr-i Hâzin* (Terc. Mûsâ el-İznikî, ö. 838/1434).

5. *Terceme-i Tefsîru'l-Mevâhibi'l-Aliyye*, (Terc. Veli Efendizade, ö. 952/1545).

6. *Terceme-i Tefsîru'l-Mevâhibi'l-Aliyye*, (Terc. Ebû'l-Fadl Muhammed b. İdrîs b. Husâmuddîn Alî b. Hasan en-Nahcivânî el-Bitlisî, ö. 982/1574).

7. *Nehru'd-Dakâik fî Tercemeti Bahri'l-Hakâik*, (Terc. Şah Muhammed

4. Bunlardan bazıları için bkz. Nurdoğan Türk, "Tire Necip Paşa Kütüphanesindeki Tefsire Dair Yazma Eserler I (Necip Paşa Kısmı)", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ocak 2014, cilt: 3, sayı: 5, 155-171; Nurdoğan Türk, "Tire Necip Paşa Kütüphanesindeki Tefsire Dair Yazma Eserler II (Necip Paşa Kısmı)", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ocak 2014, cilt: 3, sayı: 5, 174-188; Nurdoğan Türk, "Tire Necip Paşa Kütüphanesindeki Tefsire Dair Yazma Eserler III (Necip Paşa Kısmı)", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ocak 2014, cilt: 3, sayı: 6, 208-220.

b. Ahmed b. Ebussuûd es-Siddîkî el-Manastîrî, ö. 1052/1642).¹

8. *Terceme-i Tefsîr-i Zübde-i Âsârî'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, (Terc. Gurabzade Ahmed en-Nasih, ö. 1099/1688).

9. *Tefsîr-ı Tibyân*, (Terc. Ayntâbî Mehmet Efendi, ö. 1111/1699).

10. *Tenkîhu Zubdeti'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (Terc. Gazzizâde Abdüllatif Efendi, ö. 1247/1832).²

11. *Tefsîru'l-Cemâlî alâ't-Tenzîli'l-Celâlî*, (Terc. Muhammed Hayruddin Han Hindî Haydarâbâdî, ö. 1249/ 1834).

12. *Tefsîr-i Mevâhib/Terceme-i Tefsîr-i Mevâhib*, (Terc. Ferruh İsmail Efendi, ö. 1256/1840).

13. *Tercemetu Tefsîri'l-Kâşânî, Te'vîlât-ı Kâşâniyye*, (Terc. Ali Rıza Doksanyedi, ö. ?).

10 14. *Tefsîr-i Aynî'l-Hayât*,³ (belli değil).

Arapça veya Farsçadan tercüme edilmiş bu tefsirler birebir veya adaptasyon çeviriler durumundadır.

1. Birışık, "Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî'nin Mevâhib-i Âliyesi", 59-60.

2. Murat Kaya, "XIX. ve XX. Asırda Osmanlı'da Mutasavvıf Müfessirler", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2012, XIII, sayı: 29, s. 43-77.

3. Kütüphane kayıtlarında Aynî'l-Hayât'ın aidiyeti, isimleri, dili konusunda ciddi karışıklıklar vardır. Kimisi bunun Necmuddîn Dâye veya Kübrâ'ya ait olduğunu söylerken, bazı araştırmacılar da bunun, Necmuddîn Dâye'ye ait Bahru'l-Hakâik'in bir tür özeti olduğunu söylemişlerdir. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Okuyan, "Bahru'l-Hakâik Tefsiri ve Müfessiri Üzerine", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 12-13, (Samsun 2001), 97-127; Mehmet Okuyan, "Necmuddîn Dâye ve Tasavvufî Tefsiri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 8, (Samsun 1996), 113.

Öte yandan bu tefsirlerden *Enfesü'l-Cevâhir* ve *Terceme-i Tefsîr-i Ebî'l-Leys es-Semerkindî*, hatta *Terceme-i Tefsîr-i Hâzin* aynı eserlerdir. Dolayısıyla bunları bir eser olarak değerlendirmek lazımdır. Gerçi son zamanlarda yapılan çalışmalarda, pek çok kaynakta Ebû'l-Leys es-Semerkindî'nin veya el-Hâzin el-Bağdâdî'nin tefsirinin tercümesi olduğu söylenen Bursa Uluca mi 435 numarada bulunan tefsir nüshası ile Hıdır b. Abdurrahmân el-Ezdî'nin (ö. 700/1326) *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı Arapça eserinin tercümesi olduğu belirtilen *Tibyân Tefsiri*'nin, sandığının aksine, telif birer tefsir olduğu söylenmiştir.⁴ Ancak henüz bu konularda yeterli çalışmalar yapılmadığı için mevcut bilgilerden hareketle şimdilik bunları birer tercüme tefsir olarak değerlendireceğiz.

Ayrıca Ebû'l-Leys tefsirinin kütüphanelerimizde biri özet, biri de daha kapsamlı iki nüshası olduğu için biz de onlardan birini *Enfesü'l-Cevâhir*, diğeri ise *Terceme-i Tefsîr-i Ebî'l-Leys* olmak üzere iki adet olarak değerlendireceğiz. Ancak Haâzin tefsirinin tercüme mahiyetinde herhangi bir tefsir tespit edemediğimiz için böyle bir tefsire burada yer vermeyeceğiz.

Öte yandan Velîyuddîn Alî b. Velî

4. Bkz. Hidayet Aydar, "Osmanlı Tefsir Kültürü Açısından Mühim Bir Eser; Bursa Uluca mi 435 Numaralı Tefsir Nüshası", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3, Summer 2012, pp. 307-327; Orhan İyibilgin, *Ayntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış doktora tezi (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 146.

es-Selânikî (ö. 952/1545), Ebû'l-Fadl el-Bitlisî, (ö. 982/1574), Gurabzade Ahmed Sâlih ibn Abdullâh en-Nâsîh (ö. 1099/1688) ve Ferruh İsmail Efendi (ö. 1256/1840) bunların tümü Hüseyin b. Alî el-Vâiz el-Kâşîfi'nin (ö. 910/1514) hicri 900'lü yıllarda Farsça telif ettiği *el-Mevâhibu'l-Âliyye* adlı eserini¹ tercüme etmişlerdir. Yani dördü de aynı eseri çevirmişlerdir. Eser kimi zaman *el-Mevâhibu'l-Âliyye Terceme-i Tefsîr-i Mevâhibi'l-Âliyye*, kimi zaman *Cevâhiru't-Tefsîr li-Tuhfeti'l-Emîr Tercümesi*, *Tercemetu Tefsîri'l-Vâiz el-Kâşîfi* gibi adlarla, kimi zaman da *Zübde-ı Âsâr-ı Mevâhib ve'l-Envâr*, *Tefsîr-i Mevâhib/Terceme-i Tefsîr-i Mevâhib* adıyla kütüphanelerde kaydedilmiştir.² Bunların bir kısmı eksik nüsha olmasına rağmen burada bunların her birini müstakil bir tercüme olarak değerlendireceğiz.

Kaynaklarda Gurabzâde'nin, Ya'kûb-i Çerhî'nin (ö. 850/1446) Fâtiha suresiyle son iki cüz olan Mülk ve Amme cüzlerinin tefsirinden ibaret olan *Tefsîr-i Ya'kûb-i Çerhî* adlı eserini çevirdiği belirtiliyor.³ Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Çayb* adlı tefsirinin bazı kısımları Muallim Naci (ö. 1310/1893) ve Giritli Sırrı Paşa (ö. 1313/1895) tarafından tercüme edilmiştir.⁴ Taberî, Beğavî,

Zemahşerî, Râzî, Beydâvî gibi tefsirlerin bazı kısımlarının tercüme edildiğine dair rivayetler mevcuttur.⁵ Ayrıca daha başka sure ve cüz tefsirlerinin tercümesi de bulunmaktadır.⁶ Burada sadece tam tefsirlerin tercümesi işlendiği için bunlar değerlendirmeye alınmayacaktır.

Osmanlı'nın son dönemlere doğru yazılmış olan;

1. *Tefsîru'n-Necât* (Eskişehirli Osman Necâti),

2. *Mişkâtul-Hayât fî Tefsîri'l-Âyât* (Mirza Mehmed Şefi),

3. *Envâru'l-Kur'ân* (Bereketzâde İsmail Hakkı),

4. *Safvetu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* (Şeyhulislam Musa Kazım Efendi) gibi eserleri, telif birer tefsir veya tercüme tefsir kabul edebiliriz. Ancak bunlar

eksik/kısmi tefsirler olduğu için burada değerlendirmeye tabi tutulmayacaktır.

Buna göre Cumhuriyet dönemiyle mukayese edersek şöyle bir tabloyla karşılaşıyoruz:

11

1. Tefsir ve müfessiri için bkz. Bilmen, *age.*, II/622-623.

2. Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, III/8, 40, 284; Katip Çelebi, *age.*, I/308, 362, 446; Kehhale, *age.*, IX/32; Demir, *age.*, 478-483.

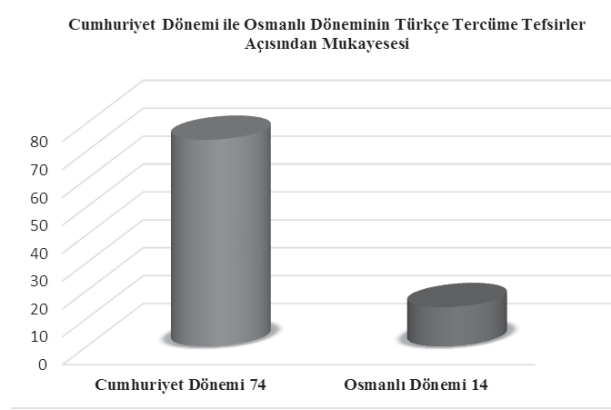
3. Birişik, "Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşîfi'nin Mevâhib-i Âliyyesi", 60-61.

4. Birişik, "Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşîfi'nin Mevâhib-i Âliyyesi", 57-58; Murat Kaya, "Tanzimat Son-

rasındaki Tefsir Faaliyetleri", *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri -Tebliğler ve Müzakereler-*, İstanbul 2012, 301-336.

5. Birişik, "Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşîfi'nin Mevâhib-i Âliyyesi", 57-60; Kaya, "Tanzimat Sonrasındaki Tefsir Faaliyetleri", 301-336.

6. Murat Kaya, "Osmanlı Ulemasının Tanzimat Sonrası Tefsir Çalışmaları", *Araştıran Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, 15-16, Bıkk 2013, 69-95.

Grafik 1

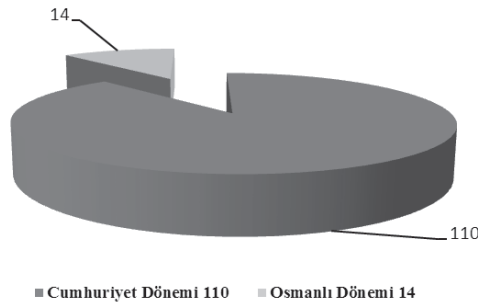
12 Cumhuriyet döneminde tabedilmiş tam telif tefsirler¹ ilave edildiğinde iki dönem arasındaki fark daha da belirginleşecektir. (Osmanlı döneminde Türkçe olarak telif veya tercüme edilmiş başka eser tespit edemediğimiz için bunla-

1. Bkz. Aydar, "Cumhuriyet Dönemi Türkçe Kur'an Tefsirleri Üzerine İstatistiksel Bir Değerlendirme", 17-20.

ra herhangi bir ilave yapamıyoruz).² (Bkz. Grafik 2).

2. Muhammed Abay, Osmanlı dönemi boyunca tefsir, haşiye/ta'lik, cüz/sure tefsirleri veya tefsir çevirisi olarak 403 yazara ait 583 eser tespit ettiğini ve bunların sadece %3'ünü teşkil eden 15 tane eserin çeviri olduğunu belirtmektedir (Muhammed Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası", *Divan İlmi Araştırmalar*, Yıl: 4, sayı: 6, (İstanbul 1999/1), 256-257).

Cumhuriyet Dönemi ile Osmanlı Döneminin Meydana Getirilmiş Tercüme Tefsirler Bakımından Mukayesesi

Grafik 2

Görüldüğü gibi Cumhuriyet döneminde tespit edebildiğimiz kadarıyla telif tercüme 110 tefsir varken Osmanlı döneminde telif tercüme, tekrarlı tekrarsız, tam eksik sadece 14 tefsir verebildik. Üstelik Cumhuriyet döneminde yazılmış kısmi veya eksik kalmış 22 civarında telif eseri¹ hariç tuttuk. Bunlar da ilave edilirse fark ($110+22=132-14=118$) çok daha fazla artacaktır.

Bu arada unutmamak gerek ki altı yüz yıl süren Osmanlı dönemine karşı, burada sadece 1923 yılından bu yana geçmiş olan 90 yıllık bir dönem söz konusudur. Bu 90 yıllık dönem içerisinde tefsir oluşturmada yakalanmış trend, hızından bir şey kaybetmeden devam ederse, ileride ortaya çıkacak rakam çok daha büyük olacaktır.

Buna bakarak –Türkçe tefsirler bağlamında– Cumhuriyet dönemine kıyas-

la Osmanlı dönemi tefsir hareketi hakkında bir takım değerlendirmeler yapılabilir. Ancak biz, her devrin kendi şartları içerisinde değerlendirilmesinin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Nitekim ileride bu hususa değinilecektir.

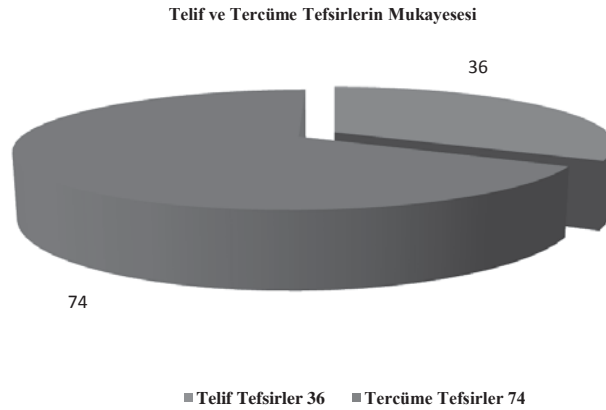
3. Telif ve Tercüme Tefsirlerin Mukayesesi

Cumhuriyet döneminde yapılmış 74 adet Türkçe tercüme tefsir yanında yine bu dönemde telif tefsir olarak basılmış pek çok tefsir vardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bunların tam olanlarının sayısı 36 adettir.² Burada Cumhuriyet döneminde Türkçeye tercüme edilerek basılmış tefsirlerle yine bu dönemde basılmış telif tefsirlerin sayısal mukayesesini yapmak istiyoruz (bkz. Grafik 3).

13

1. Bkz. Aydar, "Cumhuriyet Dönemi Türkçe Kur'an Tefsirleri Üzerine İstatistiksel Bir Değerlendirme", 15-17.

2. Aydar, "Cumhuriyet Dönemi Türkçe Kur'an Tefsirleri Üzerine İstatistiksel Bir Değerlendirme", 17-20.

Grafik 3

Görüldüğü gibi tercüme tefsirlerimizin sayısı telif tefsirlerden daha fazladır. Bunun muhtelif nedenleri olabilir. Ama bunların başında mevcut bir tefsiri tercüme etmenin, müstakil yeni bir tefsir yazmaktan daha kolay olması hususu gelmektedir. Çünkü müstakil yeni bir tefsir yazmak için oldukça donanımlı olmak gerekir. Bundan, tefsir ilminin kurallarına uygun olarak yazılmış tefsirleri kast ediyoruz. Zira son zamanlarda Kur'an ve tefsir alanında hiç de donanımlı olmayan bazı insanların da müstakil telif tefsirler yazdıkları/yazmakta oldukları müşahede ediliyor. Bunları bu kategoriye dâhil etmek mümkün değildir. Esasen bunlar ehil insanlar tarafından ciddiye alınmamaktadır. Ancak sonuçta bunlar da piyasada Kur'an tefsiri olarak satılmakta ve halkımız tarafından alınıp okunmaktadır. Bununla birlikte yine de dili iyi olan biri için mevcut bir tefsiri tercüme etmenin, en basitinden bile olsa yeni bir tefsir yazmaktan daha kolay olduğu kanaatindeyiz.

Öte yandan mevcut bir tefsiri tercüme etmek –o tefsirde bulunması muhtemel bazı aykırı fikirler noktasında– tercüme eden kişiyi fazlaca sorumluluk altına sokmaz ve eleştirilmesine neden olmaz. Neticede o sadece bir mütercimdir, o fikirleri ileri süren kişi değildir. Müellifin görüşlerine katıldığı gibi, onları tasvip etmeyebilir veya onları eksik bulabilir de. Hatta bazen mütercim, tercüme ettiği tefsirdeki görüşleri eleştirir de tabii tutabilir. Nitekim Ebûbekir el-Cezâîrî'nin yazdığı *Eyseru't-Tefâsîr En Kolay Tefsir*'de bunun örneğini görebiliyoruz. Nisâ suresi 34. ayetin tefsirinde eserin müellifi el-Cezâîrî'nin yaz-

dıkları, mütercim Ziya Eryılmaz'a eksik ve hatta yanlış geldiği için, kendisi ilgili ayetteki tefsir metnini tercüme ettikten sonra, bu konuda, “Önemli bir açıklama” başlığı altında uzunca bir açıklama yaparak konuyla ilgili kendi görüşlerini vermiştir.¹

Oysa müstakil bir tefsir yazanın durumu böyle değildir. O, eserinde yazdıklarından dolayı sorumludur ve fikirleri beğenilmediği takdirde icabında çok sert eleştirilere maruz kalabilir. Hatta kendisine hakaret bile edilebilir, dinsizlikle, din düşmanlığıyla itham edilebilir. Bunun da örneğini Ahmet Tekin'in, Muhammed Esed ve Yaşar Nuri Öztürk mealleri ile Süleyman Ateş ve *Kur'an Yolu* tefsirleri üzerine yaptığı eleştirilerde görmek mümkündür. Tekin, bu zatlara son derece ağır ithamlarda bulunmakta, bunların bir kısmını din düşmanı olarak göstermektedir.²

Bu da kişilerin müstakil bir tefsir yazmak yerine mevcut bir tefsiri tercüme etmeyi seçmelerinin nedenlerinden biridir.

4. Şekil Bakımından Tercüme Tefsirlerimiz

Burada tercüme tefsirlerimizi şekil

1. Bkz. Ebû Bekr Câbir Cezâîrî, *En Kolay Tefsir Eyseru't-Tefâsîr Kur'an'ı Anlamanın En Kolay Yolu*, (Yayına haz. Recep Özkan, Emine Özkan Şenlikoğlu, çev. Ziya Eryılmaz ve diğerleri, İstanbul: Mektup Yayınları, 1997, II/137-156.
2. Bkz. Ahmet Tekin, *Kur'an Yolunda Kalem Oynatanlar Hayrettin Karaman'ların Kur'an Yolu Tefsiri ve Meali, Süleyman Ateş'in Çağdaş Tefsiri ve Meali, M. Esed'in Kur'an Meşajı, Yaşar Nuri Öztürk'ün Kur'an-ı Kerim Meali üzerinde Eleştirel Bir Değerlendirme*, (İstanbul: Kelam Yayınları, 2006), 24-30; 149-179.

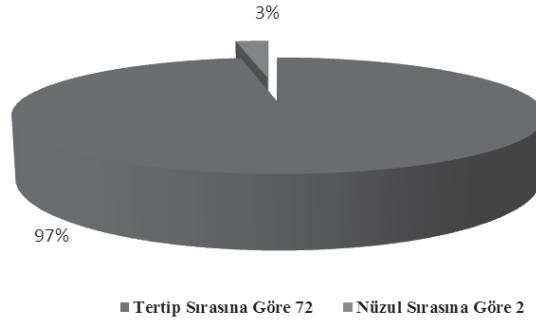
bakımından muhtelif tasniflere tabi tutarak bir bütün hâlinde görmeye çalışacağız.

a) Tertip ve Nüzul Sırasına Göre Tercüme Tefsirler

Tarih boyunca tefsirler genelde tertip sırasına göre düzenlenmiştir. İlk dönemlerde başta Hz. Ali'ye nispet edileni olmak üzere bazı Kur'an nüshalarının nüzul sırasına göre tasnif edildiğine dair bilgiler mevcut ise de buna gö-

re herhangi bir tefsirin yazıldığına dair bir bilgiye sahip değiliz. Tefsir Tarihi incelendiğinde mevcut tefsirlerin hepsinin tertip sırasına göre düzenlendiği görülecektir. Ancak 1950'li yıllardan sonra tab'edilen Muhammed İzzet Derveze'nin *et-Tefsîru'l-Hadîs* ve Mella Huveyş'in *Tefsîru'l-Maânî* adlı tefsirleriyle birlikte artık nüzul sırası esas alınarak da bazı tefsirlerin oluşturulmaya başlandığı görülmektedir.

Tercüme Tefsirlerin Tertip ve Nüzul Sırasına Göre Dağılımı

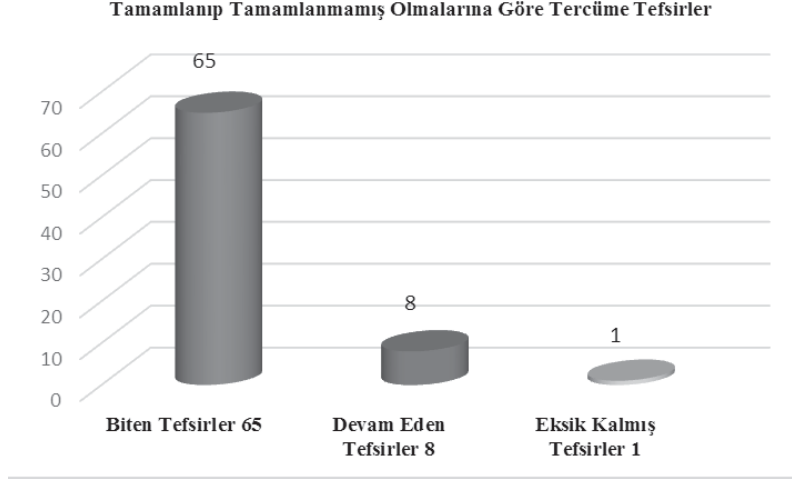
Grafik 4

Osmanlılar döneminde böyle bir tefsir tarzının olduğuna dair bilgi yoktur. Buna karşılık Cumhuriyet döneminde Türkçeye tercüme edilen tefsirlerden bazıları nüzul sırası esas alınarak hazırlanmıştır. Ancak bunların sayısı diğerlerine göre oldukça azdır. Nitekim Cumhuriyet döneminde tercüme edilmiş 74 tefsirimizden 72 tanesi, yani %97 gibi büyük bir kısmı, Kur'an'ın tertip sırası esas alınarak hazırlanmıştır. Kur'an'daki mevcut sure dizilişi değil, nüzul sırası esas alınarak yapılmış ilk tercüme tefsir, yukarıda geçtiği üze-

re Muhammed İzzet Derveze'nin *et-Tefsîru'l-Hadîs* adlı eseridir. Daha sonra nüzul sırası esas alınarak hazırlanmış bir tefsir olan Âbid el-Câbirî'nin *Fehmu'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı tefsiri Türkçeye tercüme edilmiştir.

b) Tamamlanıp Tamamlanmamış Olmalarına Göre Tercüme Tefsirler

Tefsirlerimizin çok büyük bir kısmının tercümesi tamamlanmışken, bazılarının tercümesi hâlen devam etmektedir. Tercümesi eksik kalmış olanlar da bulunmaktadır. Burada bunları derli toplu bir şekilde şöyle verebiliriz:

Grafik 4

16 Buna göre eksik kalmış tefsir *Çağımızın Anlayışıyla En Büyük Kur'an Tefsiri Tefsîru'l-Merâğî ve Tercümesi*¹ adlı tefsirdir. Tefsirin sadece ilk 2 cildi tercüme edilip basılmıştır. Oysaki ilk ciltte verilen bilgide 23 cilt olacak şekilde tercüme edileceğinin planlandığı belirtilmiştir.

Tercümesi devam eden tefsirler ise şunlardır:

1. *Min Vahyi'l-Kur'ân Tefsir Dersleri*:² Muhammed Hüseyin Fadlullah'a (ö. 1431/2010) ait olan tefsirin aslı 24 cilttir. 1989 yılından beri tercüme edilmektedir. Şu ana kadar tespitlerimize göre 10 cilt tercüme edilmiştir.

2. *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*:³ Muhammed Hüseyin Tabatabâî'ye (ö. 1401/1981) ait olan ve Arapça aslı 20

cilt olan tefsir 1997 yılından beri tercüme edilmektedir. Şu ana kadar 11 cilt tercüme edilmiştir.

3. *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*:⁴ İsmail Hakkı Bursevî'ye (ö. 1137/1724) ait olan eserin 2004 yılında tercümesine başlanmış ve şu ana kadar 20 cildi basılmıştır.

4. *Tefsîru Rûhi'l-Beyân Rûhu'l-Beyân Tefsiri (Tam Metin Tercüme)*:⁵ İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1724) 2005 yılından beri tercüme edildiğini tahmin ettiğimiz aynı isimli tefsirinin şu ana kadar 26 cildi basılmıştır.

5. *Tefsir-i Numune*:⁶ Ayetullah Nâsir Mekârim Şîrâzî'nin, (doğumu 1926) Farsça aslı 27 cilt olan tefsir 2014 yılından beri tercüme edilmektedir. Şu ana kadar tespitlerimize göre 1 cildi tercüme edilip basılmıştır.

1. (Terc. Ali Fikri Yavuz-Abdullah Aydın-A. Vehbi Yavuz-Mehmet Yalar, İstanbul: Aydınlık Yayinevi, 1989).

2. (Terc. Mehmet Yolcu, İstanbul: Akademi Yayınları).

3. Terc. Vahdettin İnce-Salih Uçan, İstanbul: Keşer Yayınları).

4. (Terc. Komisyon, İstanbul: Erkam Yayınları, 2004).

5. (Terc. Ömer Faruk Hilmi-Osman Şen, İstanbul: Osmanlı Yayinevi).

6. (CABİR Dünya Caferi Âlimler Birliği).

6. *Nur Tefsiri*:¹ Günümüz âlimlerinden olan Muhsin Kırâatî'ye ait Farsça tefsirin aslı 10 cilttir. Tefsirin internet ortamında 4 cildinin tercümesi bulunmaktadır.

7. *Davetçinin Tefsiri*:² Seyfuddîn el-Muvahhid'in Arapça adı *Tefsîru'd-Dâiye* olan ve araştırmalarımıza rağmen elde edemediğimiz tefsirinin tercüme edilmeye başlandığı tarihi tespit etmesek de oldukça eski olduğunu düşünüyoruz. Şu ana kadar 9 cüzü basılmıştır.

8. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi* (Te'

vîlâtü'l-Kur'ân):³ Eserin şu ana kadar 1 cildi basılmıştır, tamamı 18 cilt olarak neşredilecektir.

c) **Tefsir ve Meal-Tefsir Ayrımına Göre Tercüme Tefsirler**

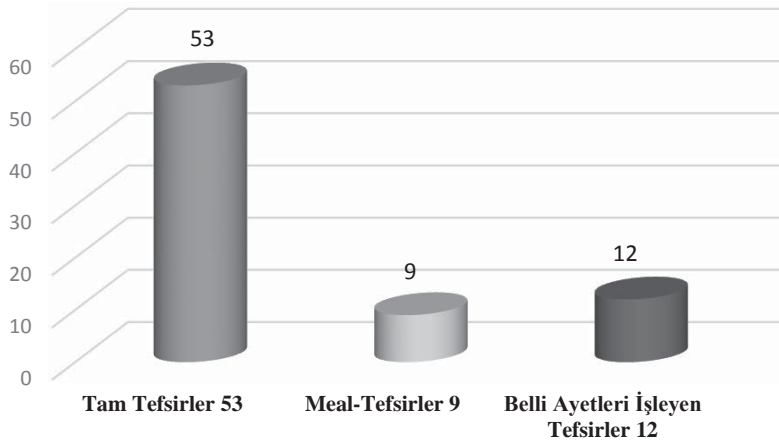
Yine tefsirlerimizin çok büyük bir kısmı Kur'an'ın tamamını işlerken, ahkâm tefsirleri, müşkil ayetlerin tefsiri gibi bazı tefsirlerde sadece belli ayetler tefsir edilmiştir. Bazıları da meal- tefsir (mini tefsir) niteliğindedir. Bunlarda meal yönü ağır basmaktadır. Ancak zaman zaman önemli yorumlar yapıldığı için bunlar da tefsir kategorisinde zikredildi.

1. (Çev. Kadir Çelik, <http://kitab.nur-az.com/tr/lib/view/602/1/65552/%C3%96ns%C3%B6z/>).

2. (Terc. İbrahim Özsoy, İstanbul: Hak Yayınları).

3. (Çev. Bekir Topaloğlu, editör Yusuf Şevki Yavuz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015).

Tüm Kur'an'ı İşleyip İşlememelerine Göre Tercüme Tefsirler

Grafik 6

Bu tefsirlerden *Kelime Kelime Kur'an-ı Kerîm Lugatı ve Açıklaması*,⁴ *Kur'*

an Mesajı Meal-Tefsir,⁵ *Kur'an-ı Kerîm Meal ve Tefsiri*⁶ gibi bazıları meal-

4. (Terc. Ramazan Işık, İstanbul: Esmâ Yayınları, 1991, 1 cilt).

5. (Terc. Cavhit Koytak ve Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları, 1996, 3 cilt).

6. (Terc. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Polen

tefsir niteliğindedir. *Ahkâm Ayetlerinin Tefsiri*,¹ *Kur'an-ı Kerim'in Ahkâm Tefsiri*,² *On Müfessirin Kaleminden Hanımlara Özel Tefsir*³ gibi tefsirler de sadece belli bazı ayetleri işleyen tefsirlerdir.

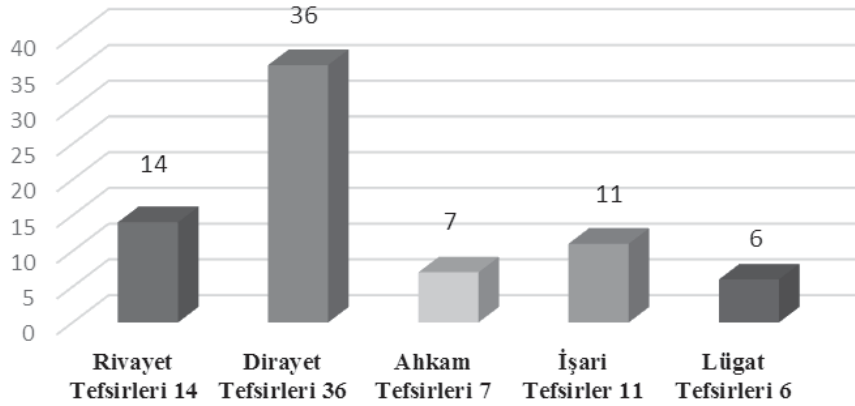
d) Çeşitlerine Göre Tercüme Tefsirler

Yayımları, 2014, 1 cilt).

1. (Terc. Naim Erdoğan-İhsan Toksarı, İstanbul: Nida Yayınları, 1971, 2 cilt).
2. (Terc. Mazhar Taşkesenlioğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984, 2 cilt).
3. (Terc. Mahmut Varhan-Ali Yücel-Fehmi Dindar, İstanbul: Polen Yayınları, 2012, 1 cilt).

Öteden beri tefsirlerimiz belli bazı noktaları esas alarak yazılmıştır; kimi rivayet yönünü esas almış, kimi dirayeti. Ahkâm, işari, ilmî, lügat gibi yönleri esas alan tefsirlerimiz de vardır. Cumhuriyet döneminde tercüme edilmiş tefsirlerimizde de bunları görmek mümkündür. Bu dönemde Türkçeye çevrilen tefsirler, çeşitlilik bakımından farklılık arz etmektedir. Mesela tefsirlerimizin bir kısmı rivayet niteliğindeki, bir kısmı dirayet ağırlıklıdır. İçlerinde ahkâm tefsirleri, işari tefsirler, lügat tefsirleri vs. de bulunmaktadır.

Çeşitlerine Göre Tefsirlerin Dağılımı

18

Grafik 7

Bunagöre (*Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, *Tefsîru'l-Kur'ân*, *Taberî Tefsiri*, *İbn Kesîr Tefsiri*, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri Zâdu'l Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, *ed-Durru'l-Mensûr*) gibi tefsirlerimizden 14 tanesi rivayet tefsiri iken, aralarında (*Fîzilâli'l-Kur'ân*, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, *Tefsîr-i Kebîr*, *Min Vahyi'l-Kur'an*, *el-Mîzân*, *Eyseru't-*

Tefâsîr, *et-Tefsîru'l-Munîr*, *Nesefî Tefsiri*, *Ebussuûd Tefsiri*, *Beydâvî Tefsiri*, *Fehmu'l-Kur'ân*, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*) tefsirlerinin de bulunduğu 36 tanesi de dirayet tefsiridir. (*Ahkâmu'l-Kur'ân*, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, *Hadislerle Ahkâm Tefsiri Ahkâmu'l-Kur'ân*, *On Müfessirin Kaleminden Hanımlara Özel*

Tefsir) gibi 7 tefsirimiz ahkâm tefsiri, (*Te'vîlâtü'l-Kâşâniyye, Rûhu'l-Beyân Tefsiri, Bahru'l-Medîd, Geylânî Tefsiri, Kuran-ı Kerim Tefsiri Letâifu'l-İşârât, Nahcivânî Tefsiri*) gibi 11 tefsirimiz işa-ret tefsiri ve (*Celâleyn Tefsiri, Kelime Kelime Kur'an-ı Kerim Lugatı ve Açıklaması, Edebî Mesaj Kur'an*) gibi 6 tefsirimiz de lügat tefsiridir.

Ancak şunu belirtelim ki bu ayırım net ve kesin bir ayırım değildir; tefsirlerin öne çıkan yönü göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Her rivayet tefsirinde az veya çok dirayet vardır; her dirayet tefsirinde de rivayet, ahkâm, hatta ilim vardır. İşari tefsirlerde de rivayet, dirayet vs. bulunabilmektedir. Söz gelişi *Rûhu'l-Beyân* tefsiri bir işa-ret tefsiridir, ancak içinde dirayet, rivayet, hatta ahkâm ve lügat bile vardır. Diğerleri için de benzer şeyler söz konusudur.

e) Bir veya Birden Fazla Kişi Tarafından Yazılmış Olmasına Göre Tercüme Tefsirler

Tarihte birden fazla kişinin bir araya gelerek belli kriterlere göre tefsir yazdıklarına dair bir bilgiye rastlamadık. Ancak bir kişinin başladığı fakat vefatından dolayı bitiremediği, geri kalan kısmının da başka biri tarafından tamamlandığı tefsirler vardır. Mahallî (ö. 864/1459) ve Suyûtî'ye (ö. 911/1505) ait olan *Celâleyn* bunun en güzel örneğidir.¹ Ayrıca Necmüddîn

Kübrâ (ö. 618/1221) tarafından yazılmaya başlanan, ancak onun vefatı üzerine Necmüddîn Dâye (ö. 654/1256) tarafından sürdürülen, onun da vefatından sonra Alâuddevle es-Simnânî (ö. 736/1335) tarafından tamamlanan *Bahru'l-Hakâyik ve'l-Maâni fî Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî* adlı tefsirin de böyle olduğu söylenmektedir.² İki âlimin eseri olan ve fakat Muhammed Reşid Rızâ tarafından yazılmış diğer bir tefsir de *Menâr* tefsiridir. Tefsirin Nisâ suresi 124. ayete kadarki kısmı Muhammed Abduh'a aitken, ondan sonraki kısımlar öğrencisi Muhammed Reşid Rızâ'ya aittir ve hocasının vefatı üzerine onun tarafından yazılmıştır.³ Son dönemlerde yazılmış olan *On Mufessirin Kaleminden Hanımlara Özel Tefsir*⁴ ile *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*⁵ adlı tefsirler de ortak çalışma mahiyetindedir.

19

172; Abdulcelil Candan, "Celaleyn Tefsirine Eleştirel Bir Yaklaşım", *Yüzüncüyıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 3, 2000, 342.

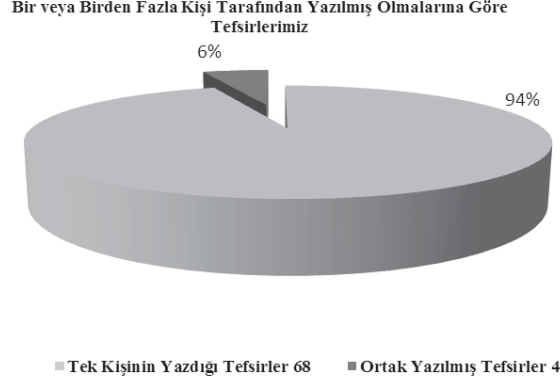
2. Bkz. Süleyman Ateş, "Üç Mufessir Bir Tefsir", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1970, XVIII, s. 85-104; Mehmet Okuyan, "Bahru'l-Hakâik" Tefsiri ve Müellifi Üzerine", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sayı: 12-13, s. 97-129.

3. Halil Taşpınar, "Muhammed Abduh Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/2, Aralık 2003, 265-266.

4. (Terc. Mahmut Varhan-Ali Yücel-Fehmi Dindar, İstanbul: Polen Yayınları, 2012).

5. (Terc. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Polen Yayınları, 2014).

1. Bkz. Ali Akpınar, "Celâleyn Tefsiri ve Müellifleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, sayı: 2, s. 181-198; Şükrü Arslan, "Celâleyn Tefsiri'nin İsnadı ve el-Mahallî'nin Bakara Suresi'nden Yaptığı Tefsiri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1991, sayı: 10, s. 155-

Grafik 8

Bunlardan *On Müfessirin Kaleminden Hanımlara Özel Tefsir*, İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/922), Ebûbekir el-Cessâs (ö. 370/081), İbn Kudâme (ö. 620/1223), İbn Arabî (ö. 638/1240), İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Celalüddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505), Seyyid Kutub (ö. 1386/1966), Muhammed Emin Şankitî (ö. 1393/1973) ve İmâd Zekî el-Bârûdî isimli müfessirlerin tefsirlerinden derlenerek oluşturulmuş ortak bir tefsirdir. İmâd Zekî el-Bârûdî, dokuz meşhur tefsirden bayanlara özel ayetlerin tefsirini derlemiş, özellikle fıkhi konularda dört mezhep imamının fetvalarından faydalanarak, kendisi de bazı ayetlerin tefsirini bizzat yapıp ilave ederek böyle bir tefsir oluşturmuştur. *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri* de Abdulhalîm Uveys el-Mısırî (ö. 1433/2011) ile Ali Abdulmuhsin Cebr el-Mısırî'nin ortak çalışmasıdır.

5. Cilt Sayılarına Göre Tercüme Tefsirler

Tefsir tarihinde 100 cilt tutacak ka-

dar kapsamlı olduğu belirtilen oldukça hacimli tefsirlerden bahsedilmektedir. Mesela Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin 100 cilt veya 60 cüz civarında oldukça kapsamlı bir tefsir yazdığı belirtilmektedir, ancak bu tefsir günümüze ulaşmış değildir.¹ Katar'da imamlık yapan Abdurrahmân b. Muhammed el-Kimmâş adında bir zat 41 cilt içerisinde tam 840 cüzden ibaret *el-Hâvi fî't-Tefsîr* adında bir tefsir yazmıştır.² PDF hâlinde hizmete sunulmuş olan tefsir, ağırlıklı olarak tefsirlerden yapılan alıntılardan oluşmaktadır.

Cumhuriyet döneminde yazılan telif tefsirler arasında da oldukça hacimli olanlar vardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bunların en kapsamlısı 21 ciltten oluşan Bayraktar Bayraklı'nın *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* adlı eseridir.

Tercüme tefsirler açısından bak-

1. Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtu'l-Müfessirîn*, (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1974), 1/374.

2. Bkz. Abdurrahmân b. Muhammed el-Kimmâş, *el-Hâvi fî't-Tefsîr*, el-Mektebetu's-Şâmile, 2009.

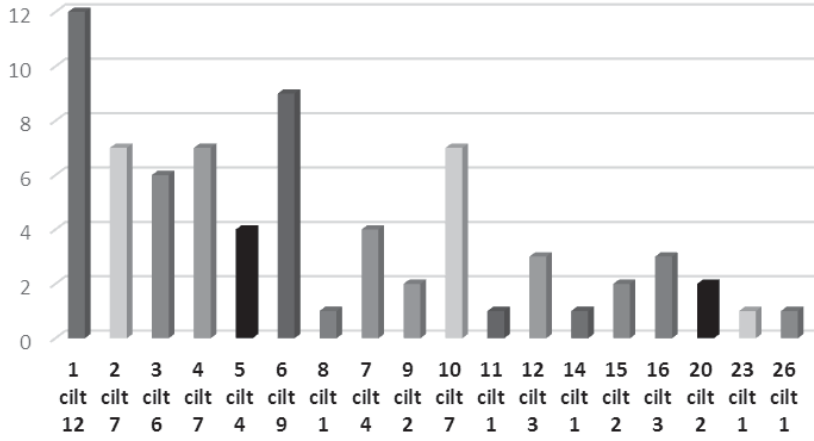
tığımızda ise en geniş ve büyük tefsirin *Tefsîru Rûhi'l-Beyân Rûhu'l-Beyân Tefsiri (Tam Metin Tercüme)*¹ adlı tefsir olduğunu görüyoruz. Şu ana kadar 26 cildi basılmış olan tefsirin tercümesi devam etmektedir. Kapağında 26-1 şeklinde cilt sayısı belirtilen eserin bu

cildinde en son Fetih suresinin 23. ayetine kadar gelinmiştir.

Bazı tercüme tefsirlerimiz 1 ciltten oluşmaktadır. Diğer tefsirler ise muhtelif ciltlerden oluşmaktadır. Şimdi bunları görelim:

1. (Terc. Ömer Faruk Hilmi-Osman Şen, İstanbul: Osmanlı Yayınevi, ts).

Cilt Sayısına Göre Tercüme Tefsirler

21

Grafik 9

Cilt sayısı 10 olan 7 adet tefsir bulunmaktadır. Bunların cilt sayısı toplamı 70 yapmaktadır. Sonra cilt sayısı 6 olan tefsirler gelmektedir ki bunların sayısı 9'dur ($6 \times 9 = 54$). 3 tefsir 16'şar ciltten ibarettir ($3 \times 16 = 48$). 2 tefsir de 20'şer ciltten oluşmaktadır ($2 \times 20 = 40$). 12 tefsir sadece 1'er ciltten ibarettir. Diğerlerinin cilt sayısı ise bunlar arasındadır. Buna göre Cumhuriyet döneminde tercüme edilerek tabedilmiş tefsirlerin cilt sayısı toplamı 498'dir.

Burada bir tercüme tefsir (*el-Vecîz Tefsiri*, terc. Mehmet Ali Kara) matbu

olmadığı, sadece internet/elektronik ortamda mevcut olduğu için değerlendirme dışı bırakılmıştır.

6. Basıldığı Tarihlerle Göre Tercüme Tefsirler

Cumhuriyet döneminde 1923 yılından 1956 yılına kadarki 33 yıllık dönemde herhangi bir tefsir tercüme edilmemiştir. Esasen bu dönem, telif tefsirler ve Kur'an tercüme için de çok verimli bir dönem değildir. Gerçi bu dönemde *Hülâsâtü'l-Beyân*,² *Meâni-i*

2. Konyalı Mehmed Vehbi Efendi, 1927.

Hidayet Aydar

Kur'ân,¹ *Hak Dini Kur'an Dili*,² *Tanrı Buyruğu*³ ve *Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim*⁴ adlı eserler vücuda getirilmiştir, ancak 30 küsur yılı aşkın bir sürede dört tane eserin meydana getirilmesi çok sayılmaz. Bu açıdan bu dö-

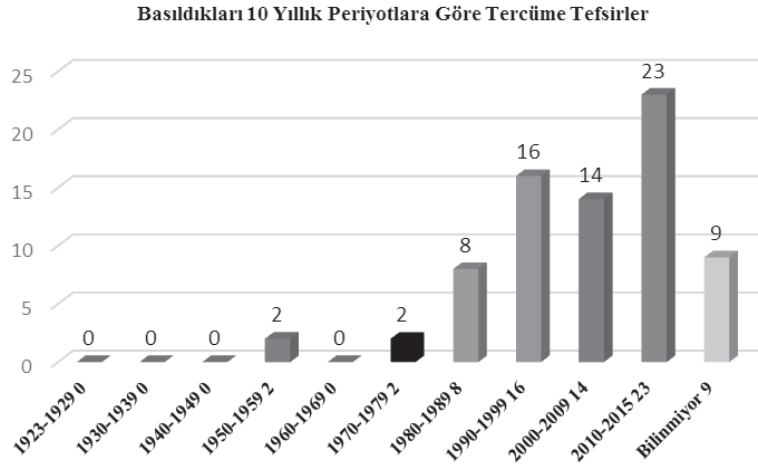
nemi Kur'an ilimleri ve Tefsir açısından verimli bir dönem olarak göremeyiz.

Burada genelde bir heyet tarafından yapıldığı belirtilen kifayetsiz ve ehil olmayan kişilerce yapılmış birkaç tercüme ise hesaba katmadık.⁵

1. İzmirli İsmail Hakkı, İstanbul 1927.
2. Muhammed Hamdi Yazır, 1935.
3. Ömer Rıza Doğrul, 1934, 1947.
4. Hasan Basri Çantay, 1952.

5. Sadrettin Gümüş, "Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meal Çalışmaları", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sayı/number: 5, yıl/year: 2015, bahar/spring, 290-329.

22

Grafik 10

Bu tefsirlerimizin basıldığı periyotlara göre dağılımına baktığımızda şunu görüyoruz: Yukarıda da belirttiğimiz gibi 1956 yılına kadar basılmış herhangi bir tefsiri tercüme bulunmamaktadır. Yani 1923-29, 1930-39 ve 1940-49 periyotlarında herhangi bir tercüme tefsir basılmamıştır. 1950-59 arasında 2 tercüme basılmıştır. 1960-69 arasında da basılan herhangi bir tercüme tefsirimiz yoktur. 1970-79 arasında 2, 1980-89 arasında 8, 1990-99 arasın-

da 16, 2000-2009 arasında 14 ve 2010-15 yılları arasında da 23 tefsir basılmıştır. 9 tercümenin de ne zaman basıldığını tespit edemedik. Tercümelerimizden bazılarının üzerinde basım tarihi yoktur. Bunlardan –Kahraman Yayınlarınınca basılmış olanlarda olduğu gibi– bazılarının üzerinde basım yılı yazılı olmadığı hâlde, biz bu tercüme tefsirleri basan yayın evlerinin yetkilileriyle telefonla görüşerek, onlardan bunların basım tarihlerini öğrendik ve onları

ona göre yukarıda sıraladık. Fakat üzerinde basım yılı olmayan bazı tefsirleri basan yayınevlerine ulaşmak, kimisi kapandığından, kimisi artık yayın faaliyeti yapmadığından, kimisi ise el değiştirdiğinden mümkün olmamıştır. Mesela Tevhid Yayınlarının yetkililerine İmam Şâfiî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ının tercüme heyeti ve basım yılı sorulduğunda, kitabın çok önceleri basıldığı, hâlen ellerinde hiçbir nüshasının kalmadığı, o yüzden de herhangi bir bilgi veremeyecekleri belirtilmiştir. Bundan dolayı 9 tane tefsiri tercümenin basım yılını tespit etmek mümkün olamıştır.

Hemen belirtelim ki bizim burada verdiğimiz tarihler, tefsirin ilk cildinin basıldığı yıldır. Tefsirlerimizin bazılarının tüm ciltleri aynı zamanda, yani aynı yıl içinde basılmışken, önemli bir kısmı ise birkaç yıl, hatta daha uzun süren bir süreç içinde basılmıştır. Mesela *Min Vahyi'l-Kur'ân Tefsir Dersleri* 1989 yılından beri tercüme edilmektedir. Şu ana kadar tespitlerimize göre 10 cilt tercüme edilmiştir. *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 1997 yılından beri tercüme edilmektedir. Şu ana kadar 11 cilt tercüme edilmiştir. Erkam Yayınlarınca basılmakta olan *Rûhu'l-Beyân* tefsirinin ilk cildi 2004 yılında basılmıştır. Şu an 20. cilt basılmıştır. Diğer bazı tefsirler için de aynı durum söz konusudur. O yüzden biz burada ilk cildin basıldığı tarihi esas aldık.

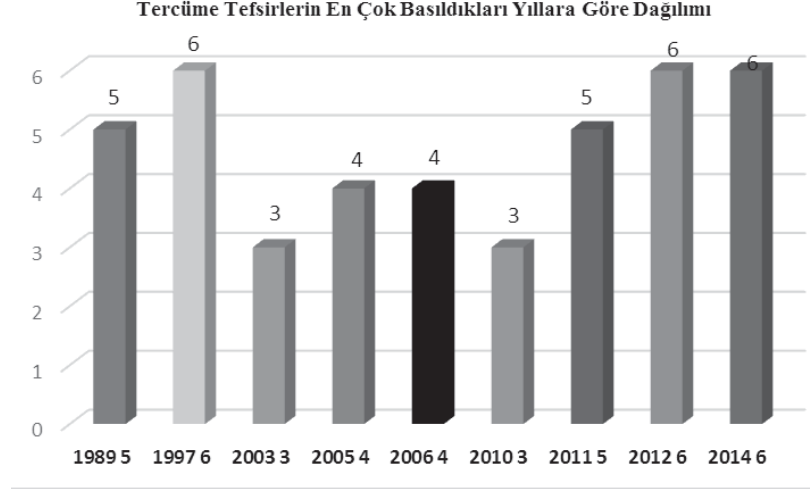
Cumhuriyetin başından 2000 yılına kadar basılan tercüme tefsir sayısı 28, 2000'den bugüne kadarki zamanda basılanların sayısı ise 44'tür. Bu periyotlar bize Türkiye'deki din politikası hak-

kında da bilgiler sunmaktadır. Din üzerinde baskının uygulandığı, dinî eserlere müsamahanın gösterilmediği veya zorlukların çıkarıldığı dönemlerde tefsirlerin sayısı ya hiç yoktur, ya da çok azdır. Buna karşılık dinin serbest olduğu, dinî yayınlara kısıtlamaların getirilmediği dönemlerde tefsirlerin sayısının oldukça yüksek olduğu müşahade edilmiştir. Bu grafik bize şunu da göstermektedir: Tefsirlerin sayısının arttığı dönemlerde halkımızın dine bağlılığı da yüksektir, tefsirlerin az olduğu dönemlerde bu bağlılık da ona göre düşüktür veya Milletimizin dinî değerlere bağlılığının arttığı dönemlerde tefsirlerin sayısı da artmıştır, bağlılığın az olduğu dönemlerde ise tefsirlerin sayısı da buna paralel olarak az olmuştur.

2010-2020 yılları arasında ne kadar tefsir tercüme edilecek bilemiyoruz. Bu periyodun ilk 4 yılında (2010-2014) 23 tefsir basılmış olduğuna göre geriye kalan yıllarda da birçok tefsirin daha tercüme edilebileceğini tahmin edebiliriz. Esasen henüz basılmış olmasa da *el-Keşşâf*,¹ *Bahru'l-Muhît*,² *et-Tefsîru'l-Beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*³ gibi bazı mühim tefsirlerin tercüme edilmekte olduğunu veya tercümesi için girişimlerde bulunulduğunu duyuyoruz.

Yıl bazında da tercüme tefsirleri kısaca değerlendirmenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Burada üç ve üçten fazla tercümenin yapıldığı yılları vermek istiyoruz.

1. Cârullâh ez-Zemahşerî, (ö. 538/1144).
2. Ebû Hayyân el-Endulûsî, (ö. 745/1345).
3. Âişe Abdurrahmân bintu's-Şâtî, (ö. 1419/1998).

Grafik 11

24 Görüldüğü gibi bazı yıllarda 3 ve 3'ten fazla tefsir basılmıştır. Grafikten de anlaşıldığı üzere en çok tefsirin basıldığı yıllar 1997, 2012 ve 2014 yılları olmuştur. Bu yılların her birinde 6'şar tercüme basılmıştır. 1989 ve 2011 yıllarında 5'er tercüme basılmışken, 2003 ve 2010 yıllarında 3'er tercüme basılmıştır. Buna karşılık 1994, 1998, 2001, 2002, 2007 ve 2008 yıllarında hiç tefsir tercümesi tabedilmemiştir.

Basım tarihlerini tespit edemediğimiz tefsirlere gelince, bunların çoğunun 1985-1995 yılları arasında basıldığını tahmin ediyoruz. Çünkü *Taberî Tefsiri*,¹ *Furkân Tefsiri*,² *Muhtasar Bahru'l-Ulâm Tefsiri (İlimler Deryası)*,³ *Davetçinin Tefsiri*,⁴ *Ahkâmü'l-Kur'ân*⁵

1. (Terc. Mehmet Keskin, İstanbul: Ümit yayıncılık, ts., 6 cilt).
2. (Terc. Mehmet Keskin, İstanbul: İlim Yayınları, ts., 6 cilt).
3. (Terc. Ali Kara, İstanbul: Mutlu Ticaret, ts., 6 cilt).
4. (Terc. İbrahim Özsoy, İstanbul: Hak Yayınları, ts., 9 cüz, devam ediyor).
5. (Terc. Heyet (bilinmiyor), İstanbul: Tevhid

gibi tefsirlerin varlığından uzun zamandan beri haberdarız.

7. Müfessirlerin Cinsiyetine Göre Tercüme Tefsirler

Sahabe arasında tefsir alanında meşhur 5 sahabiden biri Hz. Âişe'dir. Ne var ki daha sonraki dönemlerde tefsir alanında şöhret bularak öne çıkmış ikinci bir "Âişe" çıkmamıştır. Buna karşılık son 40-50 yıl içerisinde bazı hanımların tefsir yazdıklarına şahit oluyoruz.⁶ İran'dan Banu Emin İsfahanî (ö. 1403/1982) (*Mahzenü'l-İrfân der Tefsîr-i Kur'ân*), Mısır'dan Âişe Abdurrahmân Bintu's-Şâtî (ö. 1419/1998) (*et-Tefsîru'l-Beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*), Zeyneb el-Gazâlî (ö. 1426/2005) (*Nazarât fi Kitâbillâh*) bunlardan bazılarıdır. Ülkemizde de Semra Kürün Çekmegil (*Okuyucu Tefsiri*) ve Necla Yasdıman (*Kur'an Tah-*

Yayınları, ts., 1 cilt).

6. Bkz. Hidayet Aydar, *Hanım Müfessirler*, İstanbul: Ensar neşriyat, 2015, 90-347.

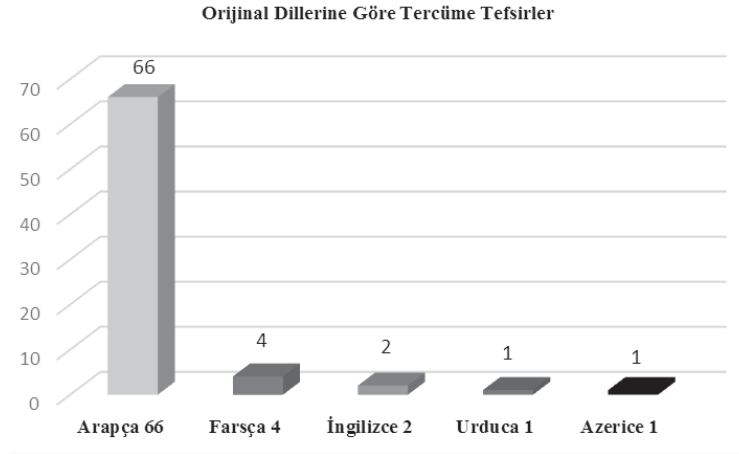
lili Arapça Gramer Işığında Sözlük-Meal-Tefsir) adında iki bayan tefsir yazmışlardır.¹ Tefsir yazmış hanımlardan biri olan Zeyneb el-Gazâli'nin *Nazarât fi Kitâbillâh* isimli tefsiri Ali Akpınar tarafından *Kur'an'a Bakışlar* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.² Buna göre 74 tercüme tefsir içerisinde sadece bir tanesi hanımlara aittir. Bu arada belirtelim ki Âişe Abdurrahmân

1. Bkz. Hidayet Aydar-Mehmet Atalay, "Female Scholars of Quranic Exegesis in the History of Islam", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2 (2014), 1-34.
2. (Konya: Uysal Kitabevi, 2003, 1 cilt).

Bintu's-Şâti'nin *et-Tefsîru'l-Beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı tefsiri de Türkçeye tercüme edilmiştir ve yakında İşaret Yayınları tarafından basılacaktır.

8. Orijinal Dillerine Göre Tercüme Tefsirlerimiz

Tefsirlerimizin hangi dillerden tercüme edildiğine gelince; toplam 74 tefsirimizin büyük bir kısmı Arapçadan tercüme edilmiştir. Bunun yanında diğer bazı dillerden de çeviriler yapılmıştır.

Grafik 12

Buna göre 66 tefsir Arapçadan çevrilmişken 4 tanesi Farsçadan (*Mevâkib Tefsiri*, *Tefsîr-i Numune*, *Tefsîr-i Numune Özet* ve *Nur Tefsiri*), 2'si İngilizceden (*Tafkîm al-Qur'an* ve *The Message of Qur'an*), 1'i Urduca'dan (*Tefhîmu'l-Kur'ân*) ve 1'i de Azericeden (*Keşfu'l-Hakâyık an Nûketi'l-Âyâti ve'd-Dekâyık*) tercüme edilmiştir.

9. Tercümesi Yapılan Tefsirlerin Orijinallerinin Yazıldıkları Dönemlere Göre Dağılımı

Burada tercüme edilen tefsirlerin orijinallerinin hangi döneme ait olduğu hususunda da bilgi vermek istiyoruz. Öncelikle şunu belirtelim ki mütercimlerimiz, en erken dönemlerde yapılmış tefsirlerden tutun da bugün hâlen müellihi hayatta olanlara kadar neredeyse her

döneme ait bir veya birkaç tefsiri tercüme etmişlerdir. Şüphesiz ki o dönemleri bilmek ve tanımak açısından bu husus, Türk okuyucu için büyük bir imkân sunmaktadır. Düşünün ki bugün Arapça veya başka bir dil bilmeyen bir Türk okuyucu, ilk tefsir olan Mukâtil b. Süleymân'ın *et-Tefsîru'l-Kebîr*'ini de ondan sonra gelen Taberî, Eb'u'l-Leys es-Semerkandî, İbnu'l-Cevzî, Kâdî Beydâvî, İbn Kesîr gibi önemli müfessirlerin tefsirlerini de ve hâlen hayatta olan Muhammed Ali

es-Sâbûnî, Vehbe Zuhaylî gibi zevatın tefsirlerini de yani ilk dönemlerden günümüze kadar gelen süreçte yazılmış olan belli başlı önemli tefsirleri okuma imkânına sahiptir. Bu elbette büyük bir imkândır. Şimdi bunları dönem dönem görmeye çalışalım. Ancak biz bunu yüz yıllık periyotlar hâlinde ve müfessirin vefat tarihini esas alarak yapacağız. Şayet bir tefsirin yazımında birden fazla kişi görev almışsa, onların her birini vefat ettiği döneme ayrı ayrı kaydedeceğiz.

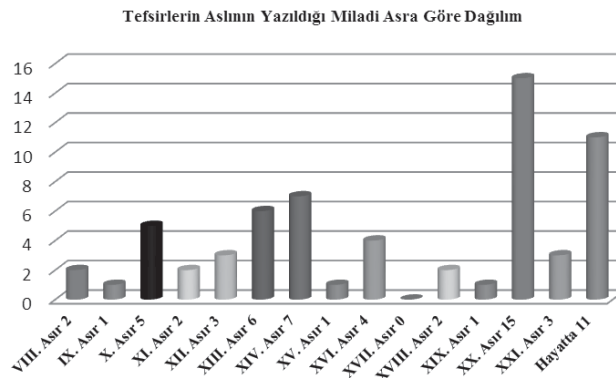
26

Grafik 13

Hicri asır ile miladi asır arasında bazen farklar olmaktadır. O yüzden biz

burada müfessirlerimizin yaşadığı asırları miladi olarak da vermek istiyoruz.

Grafik 14

Buna göre burada üzerinde durduğumuz tefsirlerden en eski olan, hicri 2/ miladi 8. asırda yaşamış olan ve genelde ilk tam tefsirin sahibi olarak kabul edilen Mukâtil b. Suleymân'ın tefsiridir. Daha sonra 3/9. asırda İmam Şâfiî'nin (*Ahkâmu'l-Kur'ân*) adlı eseri geliyor. 3/9. asırda yaşamış önemli müfessirlerden olan Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın (ö. 211/826) tefsirinin de tercüme edilebileceğine işaret edelim. Diğer tefsirler çoğunlukla lügat tefsirleridir.

4/10. asırda ise Ebû Ca'fer ibn Cerîr et-Taberî'nin (*Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*) şeklindeki tefsirinin tamamı ve muhtasarı ile et-Tahavî'nin (ö. 321/933) *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Muhammed Ebû'n-Nasr el-Mâturîdî'nin (ö. 333/944), *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* ve Ebû'l-Leys es-Semerkindî'nin (*Tefsîru'l-Kur'âni* veya *Tefsîru Ebî'l-Leys es-Semerkindî* yahut *Bahru'l-Ulûm*) adlı tefsirleri vardır. Dördüncü asırda yazılmış İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Ebûbekir el-Cessâs er-Râzî'nin (ö. 371/981) *Ahkâmu'l-Kur'ân*, İbn Ebî Zemenîn'in (ö. 399/1009) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz* adlı eserleri gibi mühim eserler henüz çevrilmemiştir.

5/11. asrın önemli müfessirlerinden olan Ebû'l-Hasan el-Mâverdî'nin (v. 450/1058) *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Letâifu'l-İşârât* ile Ebû'l-Hasan el-Vâhidî'nin (ö. 468/1076) *el-Vecîz* adlı tefsirleri tercüme edildiği hâlde, bu dönemin diğer önemli tefsirleri olan el-Vâhidî'nin *el-Basît*, Ebû İshâk es-Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) *el-Keşf ve'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân* gibi oldukça mühim tefsirleri tercüme edilmemiştir.

6/12. asra gelecek olursak bu asırda

Ebû Hüseyin Muhammed el-Beğavî'nin (ö. 516/1123) *Meâlimu't-Tenzîl*, Abdulkâdir Geylânî'nin (ö. 561/1166) *Tefsîru'l-Ceylânî*, Mahmûd b. Ebî'l-Hasan b. el-Hüseyin en-Nisâbü'rî'nin (ö. 553/1158) *Bâhiru'l-Burhân* ve *Vedahu'l-Burhân* ile Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr* adlı tefsirleri tercüme edilmiştir. Ama asrın en önemli müfessirlerinden olan İlkiyâ el-Herrâsî'nin (ö. 504/1110) *Ahkâmu'l-Kur'ân*, İbn Atiyye el-Endulusî'nin (ö. 542/1148) *el-Muharrerru'l-Vecîz*, Ebûbekir İbnu'l-Arabî'nin (ö. 543/1149) *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı tefsirleri gibi önemli eserler henüz çevrilmemiştir. Bu asra ait olan ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* adlı tefsiri yukarıda da işaret ettiğimiz gibi her ne kadar henüz basılmamışsa da tercüme edilmektedir.

27

Buraya kadarki dönemlerde Şii âlimler tarafından yazılmış birçok tefsir de vardır. Ne var ki bunların çoğu Şii-Sünni ayrımını ziyadesiyle körükleyen ve Şia'yı savunan apolojik tefsirlerdir. O yüzden bunların tercümesinin Türkiye kamuoyuna çok şey katacağını zannetmiyoruz. Ancak 6. asır âlimlerinden olan Ebû Alî el-Fadl et-Tabersî'nin (ö. 548/1154) *Mecmau'l-Beyân* adlı tefsirini bunlardan ayırmak lazımdır. Şia'ya ait olmakla birlikte aşırılıklardan uzak durmaya çalışan dolu dolu bir tefsirdir. Bunun da tercüme edilmesi mümkündür.

7/13. asra ait olup çevrilmiş en önemli tefsir şüphesiz ki Fahrüddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1250) *Mefâtihu'l-Çayb* adlı tefsiridir. Bundan başka el-Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, el-Kâdî Beydâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-Tenzîl ve Es-*

râru't-Te'vîl adlı tefsiri ve muhtasarı da tercüme edilmiş en mühim tefsirlerdendir. Bu dönemde tercüme edilmiş bir tefsir de Muhyiddîn İbn Arabî'ye (ö. 638/1240) atfedilen *et-Tefsîru'l-Kebîr* adlı eserdir. Bu asrın en önemli tefsirleri tercüme edilmiş olmakla beraber İzz b. Abdusselâm'ın (ö. 660/1262) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* ile Muvaffakuddîn el-Kevasî'nin (ö. 680/1282) *Tabsiratu'l-Mütezekkir ve Tezkiretu'l-Mutabassir* adlı tefsirleri de çevrilebilir.

8/14. asrın tercüme edilmiş önemli tefsirleri Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl* ile Ebû'l-Fidâ İsmâil ibn Kesîr'in (ö. 774/1374) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* adlı tefsirleridir. Asrın tercüme edilmiş diğer önemli tefsirleri şunlardır: Hıdır b. Abdurrahmân el-Ezdî'nin (ö. 700/1326) *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*'ı, İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) *Tefsîru Âyâtin Uşkilet alâ Kesîrin mine'l-Ulemâi'si*, Abdurrezzâk el-Kâşânî'nin (ö. 736/1335) *Te'vîlâtü'l-Kâşâniyye'si* ve İbn Kayyım el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) *Bedâiu't-Tefsîr*'i. Oysa İbn Teymiyye'nin daha hacimli ve önemli tefsirleri var ki bunların tercüme edilmesi de faydalı olur. Ayrıca İbn Zubeyr el-Gırnâtî'nin (ö. 708/1309), *Milâku't-Te'vîl*, Nizâmuddîn Nîsâbü'rî'nin (ö. 728/1328), *Çarâibu'l-Kur'ân ve Rağâibu'l-Furkân*, el-Hâzin el-Bağdâdî'nin (ö. 741/1341) *Lübâbu't-Te'vîl fî Maâni't-Tenzîl*, Ebû'l-Kâsım Muhammed ibn Cüzey'in (ö. 741/1341) *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, Ebû Hayyân el-Endulûsî'nin (ö. 745/1345), *el-Bahrü'l-Muhît*, es-Semîn el-Halebî'nin (ö. 756/1356) *ed-Durru'l-Masûn fî Ulû-*

mi'l-Kitâbi'l-Meknûn gibi önemli tefsirler de çevrilebilir.

9/15. asırda tercüme edilen tefsir olarak Alâuddîn es-Semerkandî'nin (ö. 860/1456) *Bahrü'l-Ulûm* adlı tefsirini görüyoruz. Bu dönemin önemli tefsirleri olan Ebû Abdillâh ibn Arefe'nin (ö. 803/1401) *Tefsîru İbn Arefe*, Şihâbuddîn es-Sivâsî'nin (ö. 860/1456) *Uyûnu't-Tefâsîr li-Fudalâi's-Semâsîr*, Abdurrahmân es-Seâlibî'nin (ö. 875/1471) *el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, İbn Âdil ed-Dimaşkî'nin (ö. 880/1476) *el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitâb*, Burhânuddîn el-Bikâî'nin (ö. 885/1481) *Nazmu'd-Durer fî Tenâsubi'l-Âyâti ve's-Suver*, Molla Gürânî'nin (ö. 894/1489) *Çâyetu'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî* adlı tefsirleri de çevrilebilir.

10/16. asırda Hüseyin b. Alî el-Vâiz el-Kâşifî'nin (ö. 910/1514) *el-Mevâhibu'l-Aliyye fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbâniyye*, Celâluddîn es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tefsîru'l-Celâleyn ve ed-Durru'l-Mensûr fî't-Tefsîr bi'l-Mesûr*, Nîmetullâh en-Nahcivânî'nin (ö. 920/1514) *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-Mefâtihu'l-Çaybiyye*, Ebussuûd Efendî'nin (ö. 982/1547) *İrşâdu'l-Akli's-Selîm* adlı tefsirleri gibi önemli eserler tercüme edilmiştir. Bu dönemin diğer bazı mühim tefsirleri şunlardır: Abdurrahmân el-Îcî'nin (ö. 905/1500) *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, İbn Kemal Paşa'nın (ö. 940/1534) *Tefsîru İbn Kemal Paşa ve el-Hatîb eş-Şirbînî'nin (ö. 977/1570) es-Sirâcu'l-Munîr*. Bunlar da tercüme edilebilir.

İlginçtir 11/17. asra ait herhangi bir tefsirin yazıldığına rastlamadık. Esasen bu periyotta tespit edebildiğimiz

çok önemli Arapça tefsir olmadı. Belki Molla Alî el-Kârî'nin (ö. 1014/1606) *Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân* adlı tefsiri tercüme edilebilir.

12/18. asırda ise tercüme edilen tefsir olarak karşımıza İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1724) *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsiri ve muhtasarı çıkıyor. İbn Akîle'nin (ö. 1150/1738) *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı tefsiri de çevrilebilir.

13/19. asra ait de yalnızca bir tefsir tercüme edilmiştir ki o da İbn Acîbe'nin (ö. 1224/1810) *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* adlı tefsirdir. Oysa bu dönemde Hindistan bölgesinde çok önemli bir tefsir olarak Senâullâh Mazharî'nin (ö. 1225/1811) *Tefsîru'l-Mazharî* adlı eseri yazılmıştır. Yine dönemin en önemli eserlerinden biri hiç şüphesiz Muhammed eş-Şevkânî'nin (ö. 1250/1835) *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr* adlı eseridir. Mahmûd el-Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ân ve's-Seb'i'l-Mesânî* adlı tefsiri de son derece mühimdir. Osman Mirganî'nin (ö. 1268/1852) *Tâcu't-Tefâsîr li-Kelâmi'l-Meliki'l-Kebîr* adlı tefsiri de bilhassa tasavvuf açısından önemlidir. Bunlar da tercüme edilebilir.

14/20. asra gelince şimdiye kadar en çok bu asra ait tefsirler tercüme edilmiştir. Muhammed Abduh (ö. 1323/1905) ile Muhammed Reşîd Rızâ'ya (ö. 1354/1935) ait olan *Tefsîru'l-Menâr*, Seyyid Kutub'un (ö. 1387/1966) *Fîzilâli'l-Kur'ân*, Ebû'l-A'lâ el-Mevdûdî'nin (ö. 1399/1979) *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Ahmed el-Merâğî'nin (ö. 1371/1952) *Tefsîru'l-Merâğî*, Abdurrahmân Âlu Sa'dî'nin (ö. 1376/1957) *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân*

fî Tefsîri'l-Kelâmi'l-Mennân, Mir Muhammed Kerim Baküvî'nin (ö. 1358/1939) *Keşfu'l-Hakâyık an Nüketi'l-Âyâti ve'd-Dekâyık* bu asırda tercüme edilmiş en önemli tefsirlere aittir. Bunların yanında Sıddık Hasan Han'ın (ö. 1307/1890) *Fethu'l-Beyân fî Makâsidi'l-Kur'ân ve Neylu'l-Merâm min Tefsîri Âyâti'l-Ahkâm*, Cemâluddîn el-Kâsımî'nin (ö. 1332/1914) *Mehâsinu't-Te'vîl*, Abdulhamîd el-Ferâhî'nin (ö. 1349/1930) *Tefsîru Nizâmî'l-Kur'ân ve Te'vîlu'l-Furkâni bi'l-Furkân*, Abdulhamîd bin Bâdis'in (ö. 1359/1940) *Tefsîru İbn Bâdis (Mecâlisu't-Tezkîr min Kelâmi'l-Hakîmi'l-Habîr)*, Tantâvî Cevherî'nin (ö. 1359/1941), *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Tâhir ibn Aşûr'un (ö. 1393/1974) *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Muhammed el-Emîn eş-Şinkîtî'nin (ö. 1393/1974) *Edvâu'l-Beyân*, Muhammed Ebû Zehre'nin (v 1394/1974) *Zehretu't-Tefâsîr* adlı tefsirleri de tercüme edilebilir.

15/20-21. asırda yani içinde yaşamakta olduğumuz çağda da çok sayıda tefsir tercüme edilmiştir. Saîd Havvâ'nın (ö. 1409/1989) *el-Esâs fî't-Tefsîr*, Ebûubekir el-Cezâirî'nin (ö. 1423/2002) *Eyseru't-Tefâsîr*, Muhammed Hüseyin Fadlullâh'ın (ö. 1431/2010) *Min Vahyi'l Kur'ân*, Muhammed Esed'in (ö. 1412/1992) *The Message of Quran*, Muhammed İzzet Derveze'nin (ö. 1404/1984) *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Muhammed Hüseyin Tabatabâî'nin *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Muhammed Âbid el-Câbirî'nin (ö. 1431/2010) *Fehmu'l-Kur'âni'l-Kerîm* bunların en önemlileridir. Bu dönemde vefat etmiş âlimlere ait olan şu tefsirler de tercüme edilebilecek tefsirlerdir: Muhammed Emînel-Uremmî

el-Alevî el-Hereri'nin (ö. 1408/1988) *Hadâiku'r-Revhi ve'r-Reyhân*'ı, Emîn Ahsen Islâhî'nin (ö. 1417/1996) *Tedebburi Kur'ân*'ı, Abdurrahmân Hasan Habenneke el-Meydânî'nin (ö. 1425/2004) *Meâricu't-Tefekkür ve Dakâiku't-Tedebbur*'ü.

Burada son olarak hâlen hayatta olan bazı müfessirlerin Türkçeye tercüme edilmiş tefsirlerinden bahsedelim. Bunların başında Muhammed Alî es-Sâbûnî'yi zikretmeliyiz ki Sâbûnî'nin biri *Safvetu't-Tefâsîr*, diğeri de *Revâiu'l-Beyân Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm* olmak üzere iki tefsiri tercüme edilmiştir. İki tefsiri tercüme edilen diğeri bir müfessir de Vehbe Züheylî'dir. Züheylî'nin *et-Tefsîru'l-Munîr* ve *el-Vecîz* adlı tefsirleri Türkçeye çevrilmiştir. Âyetullâh Mekârim eş-Şîrâzî'nin de biri *Tefsîr-i Numune*, diğeri de *Muhtasaru Tefsîr-i Numune* adında iki tefsiri Türkçeye aktarılmaktadır. Muhammed Mahmûd Hicâzî'nin *et-Tefsîru'l-Vâdih* adlı tefsiri de tercüme edilmiştir.

Hâlen gerek Arap âleminde gerekse Fars ve Hint âleminde çağımızda yaşamış olan/yaşamakta olan âlimler tarafından yazılmış çok sayıda tefsir vardır, üstelik sürekli bunlara yenileri eklenmektedir. Me'mûn Hammûş tarafından yazılmış olan *et-Tefsîru'l-Me'mûn*, Mecd b. Ahmed Mekkî tarafından yazılmış olan *el-Muîn alâ Tedebburi'l-Kitâbi'l-Mubîn*, Muhammed Mütevelli eş-Şa'râvî'nin (ö. 1418/) *Tefsîru's-Şa'râvî*, Muhammed Seyyid Tantâvî'nin *et-Tefsîru'l-Vasît*, Abdülkerîm Muhammed el-Muderris'in (ö. 1426/) *Mevâhibu'r-Rahmân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Abdülkerîm el-Hatîb'in (ö. 1429/) *et-Tefsîru'l-Kur'âni li'l-Kur'ân*, Hikmet b. Beşîr b.

Yâsîn'in (ö. 1434/) *et-Tefsîru's-Sahîh*, Enver el-Bâz'ın *et-Tefsîru't-Terbevî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Ğassan Hamdûn'un *Tefsîr min Nesemâti'l-Kur'ân*, İbrâhîm el-Kattân'ın *Teysîru't-Tefsîr*, Muhammed Mekkî en-Nâsır'ın *et-Teysîr fî Ehâdîsi't-Tefsîr*, Bessâm Cerrâr'ın *Nazarât fî Kitâbillâhi'l-Hakîm*, Muhammed Alî es-Sâbûnî'nin *et-Tefsîru'l-Vâdih el-Müeyesser*, Sâlih Muhaysin'in *Fethu'r-Rahmân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Seyyid Muhtar'ın *es-Semeru'd-Dânî fî Letâifi't-Tefsîr ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Abdulhamîd Köşk'ün *Fî Rihâbi't-Tefsîr*, Es'ad Mahmûd Havmer'in *Eyseru't-Tefâsîr* bunlardan bazılarıdır.

Bu cümleden olarak Şia'ya ait şu tefsirleri de sayabiliriz: Ebû'l-Kâsım el-Müsevî el-Hûî'nin *el-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, es-Seyyid Muhammed Alî Ayazî'nin *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Muhammed Tâkî el-Hûî'nin *Kabesun min Tefsîri'l-Kur'ân*, Muhammed Bâkır el-Mekkî'nin *Bedâiu'l-Kelâm fî Tefsîri Âyâtî'l-Ahkâm*, Muhammed b. Habîbullâh Sebzvârî'nin *el-Cedîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, el-Mustafâvî'nin *et-Tahkîk fî Kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Muhammed Bâkır el-Meclisî'nin *Bihâru'l-Envâr fî Tefsîri'l-Me'sûr li'l-Kur'ân*, Halil Rizk'in *et-Tefsîru'l-Hâdî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Seyyid Muhammed Tâkî Medresî'nin *Min Hedyi'l-Kur'ân*, Muhammed es-Sâdıkî'nin *el-Furkân fî Tefsîri'l-Kur'âni bi'l-Kurân ve's-Sünne*, Muhammed Keremî Huveyzî'nin *et-Tefsîr li-Kitâbi'llâhi'l-Münir*. Bunların yanında Farsça olarak yazılmış pek çok tefsirin de olduğunu söyleyelim. Buna Hint bölgesinde yazılanlar/yazılmakta olanlar da eklenmelidir. Bütün bunlar ve bi-

zim ulaşamadığımız birçok tefsir de tercüme edilebilecek niteliktedir.

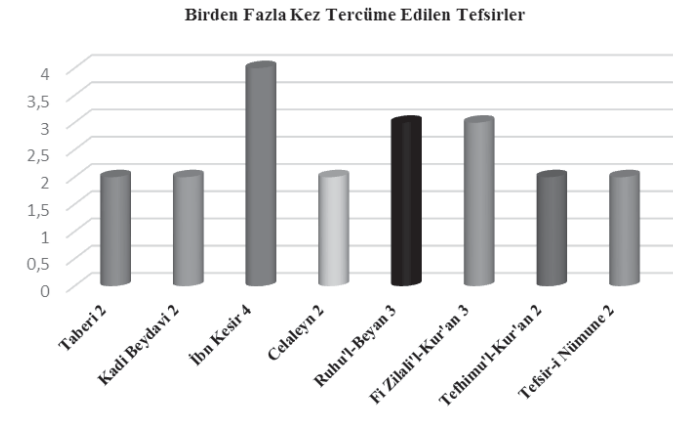
Bir önceki asır olan hicri 14. asırda yapılanlara göre 15. hicri asırda tefsirlerin yazım ve tercümesinde büyük bir gelişme kaydedilmiştir. Zira 14. asrın tamamında, yani 100 yıl içerisinde 8 tefsir tercüme edilmişken, 15. asrın başından bu güne, yani ilk 35 yılında 20 civarında tefsir tercüme edilmiştir. Böyle devam ettiği takdirde asrın sonuna kadar en az 50 civarında tefsir tercüme edilecektir.

Grafik 14'e baktığımızda bazı dönemlere ait tefsirlerin tercüme edilmesi işinin az olmasına rağmen bazı dönemlere ait tefsirlerin tercümesinin çoğaldığını görüyoruz. Ancak 11/17, 12/18 ve 13/19. asırlara ait tefsirlerin tercümesi iyice azalmış bulunmaktadır. Esasen bu dönemlerde tercüme edilebilecek Arapça/Farsça tefsirler de azdır. Bu asırlar Osmanlı'nın ve diğer Müslüman beldelerin gittikçe zayıfladığı asırlardır. Demek ki diğer etkenler yanında sosyo-politik durum da tefsirlerin yazılmasına ve tercümesine etki etmiştir;

bunlar arasında doğrusal bir ilişki vardır; sosyo-politik yönden güçlü olunan dönemlerde tefsirlerin yazımı ve tercümesi de artmış, sosyo-politik yönden zayıf olunan dönemlerde de tefsirlerin yazımı ve tercümesi azalmıştır. 14/20. asrın ilk yılları savaşların ve iç kargaşaların olduğu yıllardır. Daha sonraları, bilhassa İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından tefsir yazım işinde ciddi bir artış meydana gelmiştir. Bunda sosyo-politik durum yanında eğitim, teknoloji, ekonomi alanlarında meydana gelen gelişmeler de etkili olmuştur.

Burada belirtelim ki bazı tefsirlerimiz birden çok tercüme edilmişken, bazı müfessirlerimizin de birden fazla tefsiri tercüme edilmiştir. *Taberî* (muhtasarıyla 2 kez), *el-Kâdî el-Beydâvî* (muhtasarıyla 2 kez), *İbn Kesîr* (4 kez), *Celâleyn* (2 kez), *Rûhu'l-Beyân* (muhtasarıyla 3 kez), *Fizilâli'l-Kur'ân* (3 kez), *Tefhîmu'l-Kur'ân* (2 kez), *Tefsîr-i Numune* (muhtasarıyla 2 kez) birden fazla kez tercüme edilmiştir.

31

Grafik 15

Mukâtil b. Suleymân'ın *et-Tefsîru'l-Kebîr* ve *Tefsîru Hamsi Mie Âye mine'l-Kur'ân*; Mahmûd b. Ebî'l-Hasan b. el-Hüseyn en-Nisâbüri'nin *Bâhiru'l-Burhân* ve *Vedahu'l-Burhân* Celâluddîn es-Suyûtî'nin *Tefsîru'l-Celâleyn* ve *ed-Durru'l-Mensûr*, Muhammed Alî es-Sâbûnî'nin *Safvetu't-Tefâsîr* ve *Revâiu'l-Beyân Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*, Vehbe Züheylî'nin *et-Tefsîru'l-Münîr* ve *et-Tefsîru'l-Vecîz* adlı tefsirleri Türkçeye tercüme edilmiştir.

Buraya kadar verdiklerimizden gör-
dük ki muhtelif dönemlere ait pek çok
tefsir Türkçeye çevrilmiştir. Şüphesiz
ki bunlardan bazıları tercüme edilme-
yi yüzde yüz hak etmektedir. Ama bun-
ların arasında tercüme edilmesinin her-
hangi bir katkı sağlamadığı, yani çevril-
melerine hiç de ihtiyaç olmayan pek çok
tefsir de vardır. Bunların hangi saikle
tercüme edildiğine ise anlam veremedik.

10. Mezhebi Yaklaşımlar ve Tercüme Tefsirler

Burada şuna da dikkat çekelim ki
Türkçeye tercüme edilen tefsirlerin çok
büyük kısmı Ehl-i Sünnet çizgisindeki
müfessirlerin yazdığı tefsirlerdir.¹ Bil-
hassa eski tefsirlerin tamamı böyledir.
Ancak son zamanlarda çevrilmiş olan
el-Mîzân, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, *Baküvî
Tefsiri*, *Tefsîr-i Numune*, *Nur Tefsiri* gi-
bi tefsirler Şii kökenli âlimlere aittir. Fa-
kat bunların da –bilhassa *Baküvî'nin*–
Ehl-i sünnet anlayışına son derece ya-
kın oldukları bilinmektedir. Buna kar-
şıklık Alî b. İbrâhîm el-Kummî'ye (ö.

1. Tefsirde mezhebi ve siyasi yaklaşımlar için
bkz. İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum
Süreci*, Ankara Okulu, 2012, 75-256.

3. asır) ait olan *Tefsîru'l-Kummî*, Ebû
Ca'fer et-Tûsî'ye (ö. 460/1068) ait
olan *et-Tibyân*, Ebû Alî et-Tabersî'ye
(ö. 548/1153) ait olan *Mecmau'l-
Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* gibi mühim Şii
tefsirler Türkçeye çevrilmemiştir.

Ebû Müslim el-İsfahânî'nin (ö.
322/934) *Câmiu't-Te'vîl li-Muhkemi't-
Tenzîl*², Kâdî Abdulcebbar'ın (ö. 415/
1024) *Tenzîhu'l-Kur'ân ani'l-Metâin*
gibi Mutezili anlayışa göre yazılmış ol-
dukça önemli tefsirlerden hiçbirinin
tercüme edilmemiş olması da dikkat çe-
kicidir.

Ancak daha önce de belirttiğimiz gi-
bi şu an Cârullâh Mahmûd b. Ömer ez-
Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*
adlı tefsiri tercüme edilmektedir.

Son zamanlarda tercüme edilen ve
özellikle de Suudi Arabistan'da ikamet
eden müfessirlerce yazılmış olan tefsir-
lerde Selefi anlayışın hâkim olduğu an-
laşılmaktadır. Suudi Arabistan'da ya-

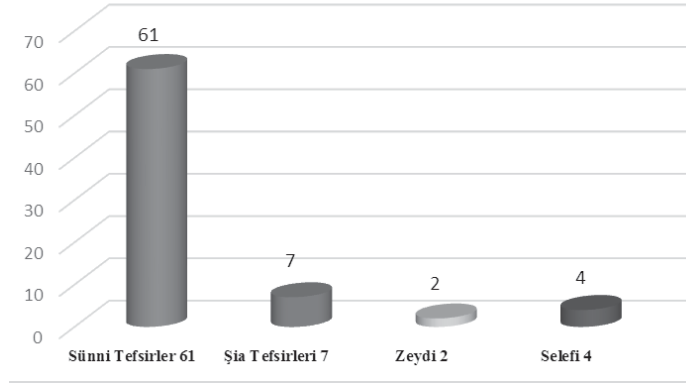
2. Aslının 14 veya 20 cilt civarında olduğu be-
lirtilen bu tefsir ne yazık ki bulunabilmiş
değildir. (Bkz. Karl Brokelman, *Târîhu'l-
Edebi'l-Arabî*, (Arapçaya çev. es-Seyyid
Ya'kûb Bekir-Ramazan Abdu't-Tevvâb),
(el-Kâhire: Dâru'l-Maârif, ts.); Fuad Sez-
gin, *Târîhu't-Turasi'l-Arabî*, (Arapçaya çev.
Mahmûd Fehmî Hicâzî), (el-Memleketu'l-
Arabîyyetu's-Suûdiyye Vizâretu't-Ta'limi'l-
Âli Câmiatu'l-İmâm Muhammed b. Suûd
el-İslâmiyye, 1411/1991, I/100). Ancak
başta Fahreddîn er-Râzî'nin tefsiri olmak
üzere bazı tefsirlerde Ebû Muslim'in muhtelif
ayetlere yaptığı tefsirler, o ayetlerde
geçen konulara yaptığı yorumlar yer almak-
tadır. Bunlar bir araya getirilip derlenerek
onun adıyla bir tefsir basılmıştır. *Tefsîru Ebî
Muslim Muhammed b. Bahr el-İsfahânî* adını
taşıyan bu tefsir, Dr. Hıdır Muhammed Neb-
ha tarafından derlenerek tahkik edilmiştir.
Takdimini Dr. Rıdvân es-Seyyid'in yaptığı
tefsir *Mevsûatu Tefâsîri'l-Mu'tezile* 2 başlığı
altında bir cilt hâlinde ve 267 sayfadan ibaret
olarak tabedilmiştir.

şarken *Safvetu't-Tefâsîr* adlı tefsirini yazan Muhammed Alî es-Sâbûnî, tefsirinde –bilhassa ilahî sıfatlar noktasında– Selefi çizgiye uymadığı için sert bir şekilde eleştirilmiş ve kendisine reddiyeler yazılmıştır.¹

1. Bkz. Muhammed b. Cemil Zeyno, *Tenbihât*

Hâmme alâ Kitâbi Safveti't-Tefâsîr li'ş-Şeyh Muhammed Alî es-Sâbûnî, Cidde: Mektebetu's-Sevâdi li't-Tevzî, 1407/1987, 7-38; Sâlih b. Fevzân, *Ta'kibât ve Mulâhazât alâ Kitâbi Safveti't-Tefâsîr*, (ts., yy.), 12-43; Bekir b. Abdillâh Ebû Zeyd, *et-Tahzîr min Muhtasarati Muhammed es-Sâbûnî fî't-Tefsîr*, er-Riyâd: Dâru'r-Râye, 1409, 27-52.

Mensup Oldukları İtikadi Mezheplere Göre Tercüme Tefsirler

Grafik 17

Burada sözü edilen Şia tefsirleri *Te'vîlât-i Kâşâniyye*, *el-Mîzân*, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, *Baküvî Tefsiri*, *Tefsîr-i Numune*, *Tefsîr-i Numune Örnek* ve *Nur Tefsiridir*. Zeydi tefsirlerden kastımız genelde Zeydi kabul edilen Mukâtil b. Suleymân'ın 2 tefsiridir. Selefi tefsirler ise Seyfüddîn Muvahhid, Ebûbekir el-Cezâirî tefsirleri gibi son dönemlerde Suudi Arabistan'daki etkin selefi anlayışla yazılmış tefsirlerdir. Her ne kadar aynı çizgide olmasalar da İbn Teymiyye ile İbn Kayyım el-Cevziyye tefsirlerini de bu kategoride zikrettik.

11. Türkçe Tefsirlerin Başka Dillere Çevrilmesi

Görüldüğü gibi tefsir tarihi boyunca

oluşturulmuş tefsirlerin önemli olanlarının büyük bir kısmı Türkçeye aktarılmıştır. Buna karşılık Türkçe yazılmış hiçbir tefsir Arapça veya başka bir dile çevrilmemiştir. Oysa Mevdûdî'nin Urduca yazmış olduğu *Tefhîmu'l-Kur'ân* ve Muhammed Esed'in İngilizce olarak yazmış olduğu *The Message of Qur'an* adlı tefsirleri pek çok dile çevrilmiştir. Başta Muhammed Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsiri olmak üzere başka dillere çevrilmeyi hak eden ve tercüme edildiği takdirde büyük ilgi göreceğine inandığımız tefsirlerimiz vardır. Bunların henüz çevrilmemiş olması bizler için bir ayıptır, bir kusurdur. Bunların bazılarının mutlaka en yakın zamanda Arapça ve İngilizceye çevrilmesi gerekir.

12. Osmanlı Döneminde Az, Cumhuriyet Döneminde Çok Türkçe Tefsirin Telif ve Tercüme Edilmiş Olmasının Bazı Sebepleri

34 Yukarıda Osmanlı döneminde çok az sayıda Türkçe tefsirin telif ve tercüme edildiğinden bahsettik ve bu hususu, o dönemin şartlarını, siyasi ve sosyal açıdan mevcut konjonktürel durumunu göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerektiğini belirttik. Osmanlı döneminde neden az sayıda Türkçe tefsirin vücuda getirildiği konusunda muhtelif sebepler ileri sürülebilir. Bize öyle geliyor ki medreselerde eğitim dilinin Arapça olması bu nedenlerin başında geliyor. Eğitim Arapça yapıldığı ve buna bağlı olarak eserler çoğunlukla Arapça yazıldığı için Türkçe tefsir yazmak veya mevcut bir tefsiri Türkçeye tercüme etmek pek rağbet görmemiştir. Zira o günkü şartlarda eser üreten ulema arasında böyle bir ihtiyaç fazlaca hissedilmemiştir. Zira tedarikat Arapça yapı üzerine bina edilmişti. Ulema sınıfına intikal etmek isteyen medrese öğrencisi veya mezunu, Arapça bir eser ile (bir tür tez) kendini kanıtlayarak bunu sağlayabilirdi. Bu anlayış doğal olarak eser verenleri Arapça telife sürüklemiş, ihtiyacın hissedilmediği Türkçe eser verme konusu rağbet görmemiştir.

Birçok İslam beldesinde olduğu gibi Osmanlı döneminde de Kur'an'ın ve sünnetin, ancak Arapçayı iyi öğrenmek ve iyi bilmekle mümkün olacağı, onun diğer dillerle izahının güç ve imkânsız olduğu şeklindeki bir anlayış da âlimleri Arapça eserler vermeye iten nedenlerden biri olarak zikredilebilir.¹

1. Suat Urgan, "Türkçenin Yazı Dili Oluşum

Halkın büyük oranda okur yazar olmaması, eserleri çoğaltma imkânının az olması, halkın, dinini eser okumaktan ziyade cami, tekke, ilim meclisleri gibi ortamlarda yapılan sohbet ve irşat faaliyetleriyle öğrenmesi vb. etkenler de Türkçe eser verme konusunda gevşek davranılmış olmasının nedenleri arasında sayılabilir.

Şüphesiz ki siyasi ve sosyal konjonktür de bu noktada mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Sürekli savaşlar yapılmakta, nüfusun eğitim görmüş önemli bir kısmı askerî idare altında bulunmakta ve bunlar çok sık aralıklarla ve uzun süren savaşlarda düşmanla mücadele etmektedir. Bilhassa Kanuni'den sonra başlayan duraklama ve onun ardından gelen gerileme dönemlerinde çoğunlukla yapılan savaşlar mağlubiyetle son bulmakta, pek çok asker ölmekte, pek çok ocağa yangın düşmektedir. Bunlara iç isyanlar, bunlardan kaynaklanan huzursuzluklar ve benzeri hususlar da eklenmelidir. Böyle bir ortamda halka yönelik Türkçe tefsirler yazmak veya mevcut bir tefsiri Türkçeye çevirmek büyük bir zaruret olarak görülmemiştir. Bütün bunların bu noktada rolü ve etkisi vardır.

Ancak şunu da belirtmeliyiz ki matbaada dinî eserlerin basımına izin verilmesinden sonra tabedilmiş ilk dinî eser olan *Tibyân Tefsiri* ve hemen onun ardından basılan *Mevâkib Tefsiri'nin* büyük ilgi görmesi, defalarca basıldığı hâlde hemen halk tarafından satın alınarak baskılarının tüketilmesi, bilhassa

Sürecinde Karşılaştığı Bazı Tutumlar", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 20, (Nisan 2008), 306.

sa Tanzimat'tan sonra okur yazar oranında ciddi bir artışın olduğunu ve buna paralel olarak dinî eserleri satın alıp okumaya olan ilgi ve alakanın da büyük oranda arttığını göstermektedir. Gerçi biz, her baskıda kaç adet basıldığı konusunda yeterli bilgiye sahip değiliz. Öyle zannediyoruz ki yapılan baskılarda tabedilen nüsha sayısı o kadar da çok fazla değildir. Vakıa böyle de olsa, o günkü şartlarda yapılan baskıların kısa sürede tüketilmesi önemli bir ilginin olduğunu gözler önüne sermektedir.

Osmanlı'nın güttüğü siyasetin etnik yapı, yani milliyet eksenli olmayıp Osmanlılık, Osmanlı tebası olma anlayışına, bu cümleden olarak ümmet anlayışına dayanması da Türkçe eserlerin fazlaca vücuda getirilmemesinde etkili olmuştur. Zira Türkçe eserler, sadece belli bir etnik gruba –velev ki bu grup çoğunluğu teşkil ediyor ve esas unsuru oluşturuyor olsun– hitap ediyor olacaktı, oysa eserin Arapça olması, eğitim yoluyla bu dili öğrenen tüm etnik yapıları, yani bütün bir ümmete seslenme imkânı sağlıyordu. Bu da Türkçe eserlerden ziyade Arapça eser verme konusunda etkili bir noktadır.

Öte yandan Cumhuriyet dönemine geldiğimizde bu dönem matbaanın ülkede yaygın bir şekilde kullanıldığı bir dönemdir. Dinî eserler de dâhil her türlü eser kolaylıkla tabedilebilmektedir. Cumhuriyet'in başından 1970'li yıllara kadar çokça tefsir yazılarak yahut Arapça mevcut bir tefsir tercüme edilerek tabedilmemiştir, ancak bilhassa bu tarihten sonra tefsire büyük ilgi gösterilmesi, yeni tefsirlerin yazılması veya mevcut Arapça bir tefsirin tercüme edilmesi ha-

reketini hızlandırmıştır. Bu ilgi ve alaka, çok sayıda telif veya tercüme tefsirin vücut bulmasına imkân sağlamıştır.

Aslında Osmanlı'nın ilk dönemlerinde dinî eserlerin Türkçeye çevrilmesine, büyük önem verilmiş idi. Anadolu'daki bazı beyliklerde olduğu gibi Osmanlı'nın da ilk yıllarında Türkçe rağbet gören bir lisan idi. Bundan olacak ki bu dönemde yaşamış olan bazı zevat, Türkçe eser vermeye, daha doğrusu bazı mühim eserleri Türkçeye tercüme etmeye önem vermiştir.¹ Bu cümleden olarak bilhassa halk arasında fazlaca okunan, hadislerde de mühim olduğu dile getirilmiş ve fazileti ifade edilmiş bazı Kur'an surelerine ait tefsirler Türkçeye tercüme edilmiş ve bu tercüme başta padişah olmak üzere bazı devlet ricaline takdim edilmiştir. Bunlar da kendilerine sunulan bu eserlerden dolayı memnuniyetlerini izhar etmiş, eseri takdim eden müellif/mütercime azımsanmayacak hediyeler vermişlerdir. Buna dair ilgili kitaplarımızda önemli sayıda örnekler vardır. Yukarıda sözünü ettiğimiz ilk tefsir tercümesi olan Ebû'l-Leys tefsirinin tercümesi de aynı şekilde dönemin devlet adamlarına takdim edilmiş; onlar da buna karşılık atıyyede bulunmuşlardır. Bilhassa Orhan Gazi, Yıldırım Bayezit, Mehmet Çelebi ve II. Murat² zamanında buna dair daha fazla örnek mevcuttur. Za-

1. Ungan, "Türkçenin Yazı Dili Oluşum Sürecinde Karşılaştığı Bazı Tutumlar", 305, 307.
2. II. Murat döneminde daha fazla Türkçe eserin verildiğine, bunun da II. Murad'ın Türkçeye önem vermesinden kaynaklandığına işaret edilmektedir. (Bkz. Ahmet Faruk Güney, "Gaza Devrinde Kur'an'ı Yorumlamak: Fetih Öncesi Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Eserleri", *Divan İlmi Araştırmalar*, sayı: 18 (2005/1), 208.

man zaman bizzat padişahın veya ileri gelen bir devlet adamının bu yönde talepte bulunduğu, bu talep üzerine tercüme işinin yapıldığı da olmuştur. Çelebi Mehmed'in Edirne'ye Semerkant'tan gelen İbn Arabşah'tan bazı eserleri Türkçeye çevirmesi talebi bunlardan biridir.¹ Ancak Fatih döneminden itibaren artık bu tür örnekler pek görülüyor. Bunun yerine Arapça eserler daha fazla rağbet görmeye başlıyor. Bunda padişahların önemli âlimleri çağırıp ikram ve ihsanla bulunmaları, onlara önemli medreselerde eğitim görevi vermeleri vs. de etkili olmuştur. Aynı şekilde yine Osmanlı âlimlerinin ve medrese öğrencilerinin bilgilerini arttırmak, Arapça dil seviyelerini yükseltmek maksadıyla Arap memleketleriyle Arapçanın çok iyi öğretildiği beldelere gidip eğitimlerini oralarda yapmaları da Arapça eser verme konusunda etkili olmuştur.

Sonuç

Buraya kadar verdiklerimizden görüldüğü ki başta Arapça olmak üzere diğer dillerden pek çok tefsir Türkçeye çevril-

miştir. Tercüme, kültür ve medeniyetlerin gelişmesinde çok büyük bir rol ve fonksiyona sahiptir. Tarihte birçok medeniyetin tercüme yoluyla başka milletlere aktarıldığı ve onların gelişmesinde büyük rol oynadığı bilinmektedir. Yunan kültür ve medeniyeti tercüme yoluyla İslam âlemine intikal etmiş; bu tercüme faaliyeti İslam âleminin gelişimine katkı sağladığı gibi, Müslümanlar da tercüme yoluyla aldıkları bu medeniyette çok şey katmışlardır. Sonra İslam kültür ve medeniyeti yine tercüme yoluyla Batıya intikal etmiştir. Batının bugün ulaştığı gelişmişlik düzeyinde, tercüme edilerek Batı kamuoyuna intikal ettirilen İslam kültür ve medeniyetinin çok büyük payı vardır. Bugün de yine Batıda şekillenen kültür ve medeniyet ülkemiz de dâhil başka milletlerin diline nakledilmekte ve onların değişim ve dönüşüm yaşamasında etkili olmaktadır.

Esasen kültür ve medeniyetlerin bu şekilde birbirleriyle kaynaşması son derece doğal ve olması gereken bir husustur. Tüm dünyada kültür ve medeniyetin gelişerek ve genişleyerek yaygınlaşması ancak bu şekilde mümkün olabilir.

Bu açıdan biz tercümeyle desteklemekteyiz. Başka dillerde yazılmış eserlerin dilimize intikal ettirilmesinden yanayız. Ancak bu konuda seçici olmanın da gerekli olduğu kanaatindeyiz. Çevrilen her eserin onu okuyanlara kazandıracığı bir şeylerin olduğu muhakkak olmakla birlikte, bazılarının daha çok şey katacağı, daha fazla bilgilendirici olacağı da bir gerçektir.

Tefsir açısından baktığımızda, bu hususta da seçici olmanın daha faydalı olacağına inanıyoruz. Esasen bazı tefsirler

1. Bkz. Yûsuf b. Tağriberdî el-Atabekî Cemâ-luddîn Ebû'l-Mehâsin, *el-Menhelu's-Sâfi ve'l-Mustevfâ Ba'de'l-Vâfi*, (tahk. Muhammed Muhammed Emîn), (el-Kâhire, 1984), II/142-143; Şemsuddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'li-Ehl-i Karni't-Tâsi'*, (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.), II/127; Hayreddîn b. Mahmûd b. Muhammed Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lam Kamusu Terâcimi Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabi ve'l-Musta'rabîn ve'l-Musteşrikîn*, (Beyrut: Dâru'l-İlimi'l-Mellâyîn, 2002), I/228; Hüsnü, "İbn Arabşah", *Türkiyat Mecmuası*, (İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü), III, (1935), 160-161; Abdülkadir Yuvalı, "İbn Arabşah, Şehâbeddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XIX, (İstanbul 1999), 314.

var ki bunlar bilhassa lügavi-edebî tefsir olmaları hasebiyle yazıldıkları orijinal dilde çok mana ifade etmekle birlikte başka bir dile nakledildiğinde aslı dilde yansıttıkları manaların önemli bir kısmı kaybolmakta, orijinal dildeki akıcı üslubu, etkileyici ifadeleri, derin mana taşıyan ibareleri... zayı olabilmektedir.

Kur'an'ın kendisi de böyledir. Hiçbir tercüme Kur'an'ın aslındaki tatlı ve lirik üslubu, ifade ve ibarelerindeki derin manaları yansıtamaz. Kur'an'ın edebî ve lügavi özelliklerini, ibarelerindeki derin manaları okuduğu herhangi bir tercüme göre değerlendiren, Kur'an hakkında yanlış bir kanaate varabilir.

Tıpkı bunun gibi –mesela– Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ını tercüme etmek de bize göre ondaki pek çok güzellik ve özelliğin kaybolmasına sebep olacaktır. *Keşşâf*, ancak Arapça olarak *Keşşâf*'tır, fakat onu başka bir dile çevirdiğiniz zaman *Keşşâf* olmaktan çıkar. Kâdî Beydâvî'nin *Envârü't-Tenzîl*'i, Neseî'nin *Medâriku't-Tenzîl*'i, Celâluddîn el-Mahallî ile Celâluddîn es-Suyûtî'nin *Tefsîru'l-Celâleyn*'i, hatta Ebussuûd Efendi'nin *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*'i için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Bu ve benzeri tefsirler gramer yönü ağır basan, lügavi tahlillerin fazlaca yer aldığı, irab çözümlemeleriyle bir takım derin manaların ortaya çıkarıldığı eserlerdir. Dolayısıyla bu eserlerin tercümelemleri, bilhassa harfi tercümelemleri bu eserleri tanınmaz hâle getirir ve orijinal dilde ifade ettikleri değer, tercümede kaybolup gider...

Öte yandan bu tür eserlerin tercümesinin Türk okuyucu açısından sıkıcı olacağı da bir gerçektir. Onları okuyan, –Neseî tefsirinin tercümesinin bazı kı-

sımlarında olduğu gibi– irab tahlilleri içinde kaybolup gidecek, çoğu zaman ne dediğini anlamayacak, bundan dolayı sıkılacak, tefsirden beklediği ve umduğu bilgileri bulamadan onu okumayı bırakacaktır.

O yüzden bu tür eserlerin çevirisi konusunda iyi düşünmek, çevrildiği takdirde okuyucu kitlesine ne kazandıracığını hesap etmek ve buna göre karar vermek gerekir. Bu cümleden şu ana kadar hiçbir mütercim Zemaşerî tefsirini tercüme etmeye kalkışmamasını takdirle karşılıyoruz. Ancak tefsirin hâl-i hazırda tercüme edilmekte olduğunu da biliyoruz. “Keşke yapılmaydı; keşke Beydâvî ve Neseî tefsirleri de tercüme edilmeseydi.” diye düşünüyoruz. En azından motamot çevrilmemeliydi. Nitekim Şadi Eren, Beydâvî tercümesinde bunu kısmen yapmıştır.

Gramer yönü ağır basan tefsirler yanında aslı, esası olmayan israili rivayet ve haberler, uydurma kıssa ve hikâyeler, mitoloji kokan nakillerle dolu ya da bazı kesimleri rencide edici bilgiler içeren tefsirleri tercüme edip etmeme konusunda da iyi karar vermek gerektiği kanaatindeyiz. Gerçi bu tür tefsirlerin tercüme edilmesi savunulabilir. Biz, “Kesinlikle tercüme edilmemelidir.” diye iddia etmiyoruz. “Nihayetinde bunlar Arapça olarak yazılmış, basılmış ve Arap kamuoyu ile Arapça bilenler bunları alıp okuyabilmektedir. Onlara bu tür tefsirleri okuma imkânı verilmiş ise Türk okuyucuya da verilmelidir.” diye düşünülebilir. Ancak yine de bu tür tefsirlerin tercümesi konusunda teenniyle hareket edilmesinin veya –Bursevî tefsirinde Kürtlerle ilgili rencide edici ifa-

deler gibi– toplumsal barışa zarar vermemesi açısından, icabında bu tür yanlışları “kırpılarak” tercüme edilmesinin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Dikkatimizi çeken bir husus da aynı tefsirin farklı kişiler tarafından tercüme edilmesidir. Mevdûdî örneğinde bunu görebiliyoruz. *Tefhîmu'l-Kur'ân* iki ayrı ekip tarafından ayrı zamanlarda tercüme edilmiş ve yine iki ayrı yayınevi tarafından basılmıştır.¹ İkinci tercümenin, birincide görülen bazı eksiklikler yüzünden yapılmış olduğunu anlayabiliyoruz, ancak acaba onca emek verilip yeniden tercüme edilerek basılacağına, mevcut tercümenin eksik ve kusurlu yönlerinin giderilmesine yardımcı olunsaydı daha iyi olmaz mıydı?

Aynı husus İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân*'ı ve İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*'i için de geçerlidir. İbn Kesîr tefsiri ilk olarak *Muhtasar İbn Kesîr Tefsiri Kur'an-ı Kerim'in Hadislerle Tefsiri* adıyla tercüme edilir.² Sonra *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri* adıyla çevrilir³ ki bu çeviri, diğerinden oldukça farklıdır; bu tefsir İbn Kesîr tefsirini kapsadığı gibi, diğer tefsirlerden yapılan ilavelerle âdetâ yeni bir tef-

sir olmuştur. Bunları bir ölçüde anlıyoruz. Ancak aynı tefsirin *İbn Kesîr Tefsiri –tam metin–*⁴ ve *İbn Kesîr Büyüyük Kur'an Tefsiri*⁵ adlarıyla yeniden iki ayrı kişi tarafından iki ayrı yayınevi için tercüme edilmesine mana veremiyoruz. Zira bu son iki çevirinin ikisi de aynı metni çevirmiş oluyorlar. Aradaki tek fark, mütercimlerin ayrı olmasıdır. “Buna ne gerek var?” diye düşünmeden edemiyor insan.

Rûhu'l-Beyân tefsiri de önce *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri* adıyla tercüme edilir.⁶ Sonra *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*⁷ ve *Tefsîru Rûhi'l-Beyân Rûhu'l-Beyân Tefsiri (Tam Metin Tercüme)*⁸ adıyla tercüme edilmektedir ki bu da anlaşılması zor bir husustur.

Hele *Fîzilâl* tefsirinin durumunu hiç anlayamıyoruz. Önce bir ekip, tefsi-

1. Ebû'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, (terc. Muhammed Han Kayhani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal ve Hamdi Aktaş, İstanbul: İnsan Yayınları, 1986, 7 cilt); (ikinci tercüme: *Tefhîmu'l-Kur'ân*, (terc. Dr. Ahmet Ansar, İstanbul: Bengisu Yayınları, 1997, 7 cilt).

2. Ebu-û'l-Fidâ İsmâil ibn Kesîr, *Muhtasar İbn Kesîr Tefsiri Kur'an-ı Kerim'in Hadislerle Tefsiri*, (terc. Arif Erkan, İstanbul: Sağlık Yayınları, 1992, 6 cilt).

3. Ebu-û'l-Fidâ İsmâil ibn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, (terc. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1993, 16 cilt).

4. Ebu-û'l-Fidâ İsmâil ibn Kesîr, *İbn Kesîr Tefsiri –tam metin–*, (terc. Savaş Kocabaş, İstanbul: Polen Yayınları, 2010, 4 cilt, devam ediyor).

5. Ebu-û'l-Fidâ İsmâil ibn Kesîr, *İbn Kesîr Büyüyük Kur'an Tefsiri*, (terc. Abdülvehhap Öztürk, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011, 10 cilt).

6. İsmail Hakkı Bursevî, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, (terc. Abdullah Öz, Ali Rıza Temel, Cüneyt Gökçe, Halit Sevimli, Harun Ünal, Hasan Hüseyin Tunçbilek, Hüseyin Kayapınar, İlyas Karlı, İstanbul: Damla Yayınları, 1995, 10 cilt).

7. İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, (terc. Ömer Çelik, Âdem Ergül, Faruk Salman, Murad Sülün, Yusuf Akgün, Ali Hüsrevoğlu, Yusuf Yurt, Abdüssamet Bakkaloğlu, Süleyman Derin, Zekeriya Tüfekçioğlu, Caffer Durmuş, Mustafa Altındağ, Veli Ulutürk, Ali Hakan Çavuşoğlu, Ali Namlı, İrfan İnce, Abdullah Kahraman, İstanbul: Erkam Yayınları, 2004, 15 cilt, devam ediyor).

8. İsmail Hakkı Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-Beyân Rûhu'l-Beyân Tefsiri (Tam Metin Tercüme)*, (terc. Ömer Faruk Hilmi ve Osman Şen, İstanbul: Osmanlı Yayınevi, ts. 17 cilt, devam ediyor).

ri *Fizilâli'l-Kur'ân* adıyla Türkçeye çeviriyor¹ ve bu çeviri Hikmet Neşriyat tarafından basılıyor. Sonra aynı tefsir başka bir ekip tarafından yine *Fizilâli'l-Kur'ân* adıyla çevriliyor neşrediliyor.² Buraya kadar kısmen anlayabiliyoruz. Birinci tercüme yetersiz görülmüş, eksik görülmüş, beğenilmemiş ve yeninden tercüme edilmiştir... Fakat üçüncü kez tercüme edilmesini,³ özellikle de bu tercümeyi de yine birinci tercüme yapan Hikmet Neşriyatla yakın ilişkisi olan Hikmet Yayınlarının yaptırmasını ve tercümenin bu yayınevi tarafından basılmasını anlamlandıramıyor, buna mana veremiyoruz.

Tabii ki bunların, yayınevlerin sahiplerinin talebi doğrultusunda yapıldığını ve hocalarımızın da bu işi emeklerine karşılık alacakları bir miktar ücreti hesaba katarak yaptıklarını tahmin edebiliyoruz. Ancak yine de aynı eserin yeniden tercüme ettirilmesi ve basılması konusunda harcanan paralara, verilen emeğe ister istemez insan üzülüyor. Bunun yerine halkımızın istifade edeceği başka bir eser çevrilseydi daha iyi olurdu.

Her şeye rağmen yapılmış bu tefsir tercümelerinin milletimizin dinî kül-

türünün ve bilgisinin artmasına katkı yaptığına inanıyoruz. Esasen bu tefsirlerin daha fazla tercüme edildiği dönemlerde halkımızın dinî kültürünün arttığını, bu tercümelerin bu konuda olumlu katkı sağladığını söyleyebiliriz. Aynı şekilde milletimizin dinini daha iyi anlayıp şuurlu bir şekilde yaşamasında da bunların önemli oranda rolü olmuştur. Seyyid Kutub'un tefsirinin tercüme edilip bolca okunduğu yıllarda bilinçli bir gençliğin oluştuğu, bunda tefsirin tercümesinin önemli oranda etkisinin olduğu aşikârdır.

Burada son olarak şuna da işaret etmek istiyoruz: Biz bu çalışmayı yaparken makalede adı geçen eserlere ulaşmada, onları bulmada büyük güçlükler çektik. Her şeye rağmen elimize alıp inceleme imkânı bulamadığımız tefsirler oldu. Zira bunların bir kısmı mevcut değil veya ulaşılması güç mekânlardadır. Aralarında burada üzerinde durduğumuz tercüme tefsirler de dâhil, bütün tefsirlerin bulunduğu, ulaşılmasının kolay olduğu geniş bir "Tefsir Kütüphanesi"nin kurulmasının çok hayırlı olacağı kanaatindeyiz. Bu kütüphanede mevcut bütün Arapça tefsirler yanında Farsça, Türkçe, Urduca ve diğer dillerde yazılmış tefsirler, İngilizce başta olmak üzere muhtelif dillere tercüme edilmiş tefsirler, Sünni geleneğin tefsirleri yanında Şia ve diğer bazı mezheplerin tefsirleri, hanımların yazmış olduğu tefsirler vs. bulundurulmalı, bütün bunlar sistemli, düzenli ve tasnif edilmiş olarak araştırmacıların hizmetine sunulmalıdır. İSAM Kütüphanesi diğer birçok ilim alanında olduğu gibi Tefsir alanında da büyük hizmetler

1. Seyyid Kutub, *Fizilâli'l-Kur'ân*, (terc. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler ve B. Karlığa, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1970, 16 cilt).
2. Seyyid Kutub, *Fizilâli'l-Kur'ân*, (terc. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yılmaz, Mehmet Yolcu, Lütfullah Bender, İbrahim Türk, İbrahim Balcı, İbrahim Tüfekçi ve İbrahim Türklü, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1989, 10 cilt).
3. Seyyid Kutub, *Fizilâli'l-Kur'ân*, (terc. Yakup Çiçek, Ali Turgut, Abdülkerim Ünalın, Ahmet Yaşar, Cüneyt Gökçe, Abdülaziz Hatip, Niyazi Beki ve Abdülhamit Birşik, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1991, 12 cilt).

sunuyorsa da burada sözünü ettiğimiz tefsirlerin önemli bir kısmı İSAM’da bulunmamaktadır, bazılarının ciltleri eksiktir. Üstelik İSAM’ın tasnif sistemi “Tefsir” eksenli bir tasnif değildir. O yüzden İSAM’dan farklı olarak böyle bir kütüphaneye ihtiyaç olduğunu düşünüyoruz ve böyle bir kütüphanenin büyük bir ihtiyacı karşılayacağına inanıyoruz.

Abstract

(A Statistical Survey On The Qur’anic Exegeses Translated Into Turkish In The Republican Era)

It is a widely known fact that numerous exegeses emerged in our country from the establishment of Turkish Republic up until today. Those are either works translated from other languages or exegeses authored in Turkish. Our focus in this article will be the former. Those works will be subjected to some numerical analyses. In this context the exegeses translated during the Republican Era will be compared to the ones emerged during the Ottoman Empire quantitatively. The former will be also subject to a comparison with the ones authored in Turkish and the same quantitative manner in the modern Turkey. Additionally, the exegeses in question will be examined in accordance with various criteria including their scope, organization terms, and dates of publish as their subgenres such as *al-tafsir bi al-riwaya* (based on Quran and Sunnah), *al-tafsir bi al-diraya* (opinion oriented), *al-tafsir bi al-ahqam* (on the Quranic commands) and exegeses based on basic Quranic concepts will be reviewed statistically. Starting from 1923, the works will be classified according to the decade they emerged in. Another question we will also address quantitatively is how to classify the exegeses according to their number of volumes. The chief goal of this article is a closer look at the Turkish translations of the Quranic

exegeses with their various aspects statically as we intend to introduce them to the reader.

Keywords: Republican Era, translated exegeses, comparisons, statics, analysis.

Kaynakça

- Abay, Muhammed, “Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası”, *Divan İlmî Araştırmalar*, İstanbul 1999/1.
- Akdemir, Salih, “Türkçe Te’lif ve Tercüme Tefsirler Üzerine”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Ağustos 1988.
- Akpınar, Ali, “Celâleyn Tefsiri ve Müellifleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, sayı: 2.
- Akpınar, Ali, “Zeyneb el-Gazâlî el-Cübeylî”, *Kur’an’a Bakışlar*, Konya: Uysal Kitabevi, 2003.
- Âmulî, Ayetullâh Cevâdî, “el-Mizân Tefsirinin Özellikleri”, *el-Mizân fi Tefsiri’l-Kur’ân*, (çev. Vahdettin İnce), İstanbul: Kevser yayınları, ts.
- Arslan, Şükrü, “Celâleyn Tefsiri’nin İsnadı ve el-Mahalli’nin Bakara Sûresi’nden Yaptığı Tefsiri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1991, sayı: 10.
- Ateş, Süleyman, “Üç Mufessir Bir Tefsir”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1970, XVIII.
- Aydar, Hidayet, “Cumhuriyet Dönemi Türkçe Kur’an Tefsirler”, *Kur’an’ın Anlaşılmasına Doğru Tefsir ve Toplum*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2011).
- Aydar, Hidayet, “Cumhuriyet Dönemi Türkçe Kur’an Tefsirleri Üzerine İstatistiksel Bir Değerlendirme”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, II, sayı: 2.
- Aydar, Hidayet, “Cumhuriyet Dönemindeki Tercüme Tefsirler”, *Başlangıçtan*

- Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2012).
- Aydar, Hidayet - Atalay, Mehmet, "Female Scholars of Quranic Exegesis in the History of Islam", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, sayı: 2 (2014).
- Aydar, Hidayet, *Hanım Müfessirler*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Aydar, Hidayet, "Osmanlı Tefsir Kültürü Açısından Mühim Bir Eser; Bursa Ulucami 435 Numaralı Tefsir Nüshası", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3, Summer 2012.
- Aydar, Hidayet, "Osmanlılar Dönemi Türkçe Kur'an Tercüme Ve Tefsirleri", *Kur'ânî Hayat Dergisi*, Temmuz-Ağustos 2010.
- Aydar, Hidayet, *Tarih Perspektifinden Örnekle Tefsir Metinleri 1*, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayıncılık, 2013.
- el-Belûşî, Abdulğafûr b. Abdilhak, "Târîhu Tetavvuri Tercemeti Maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm ilâ'l-Luğati'l-Fârsiyye", *Nedvetu Tercemeti Maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm Takvîmun li'l-Mâdi ve Tahtîtun li'l-Mustakbal*, el-Medîne el-Münevvere: Mucammau'l-Melik Fehdli-Tibâati'l-Mushafi's-Şerîf, 10-12 Safer 1423/23-25 Nisan 2002.
- Beydâvî, Kâdî, *Muhtasar Beydâvî Tefsiri*, (terc. Şadi Eren), İstanbul: Selsebil Yayınları, 2010.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtu'l-Mufessirin*, İstanbul: Bilmen Yayınları, 1971.
- Binark, İsmet-Eren, Halit, *el-Bibliyoğrafyâ'l-'Alemye li-Tercemâti Maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm, et-Tercemetu'l- Matbua: 1515-1980 (World Bibliography Of Translation Of The Meanings Of The Qur'an, Printed Translation:1515-1980)*, (İstanbul: 1406/1986).
- Birişik, Abdülhamit, "Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin Mevâhib-i Aliyyesi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2004.
- Brockelmann, Karl, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, (Arapçaya çev. es-Seyyid Ya'kûb Bekir-Ramazân Abdu't-Tevvâb), el-Kâhire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, (terc. Heyet), İstanbul: Damla Yayınları, 1995.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, (terc. Heyet), İstanbul: Erkam Yayınları, 2004.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân Tefsiri (Tam Metin Tercüme)*, (terc. Ömer Faruk Hilmi), İstanbul: Osmanlı Yayınları, ts.
- Candan, Abdulcelil, "Celâleyn Tefsirine Eleştirel Bir Yaklaşım", *Yüzüncüyıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 3, 2000.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara: DİB Yayınları, 1988.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Tefsirde Mukâtil b. Süleymân ve Eserleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1976.
- el-Cezâirî, Câbir b. Mûsâ Ebûbekir, *En Kolay Tefsir, Eyseru't-Tefâsîr Kur'an'ı Anlamanın En Kolay Yolu*, (terc. Ziya Eryılmaz-Salih Uçan-Vahdettin İnce), İstanbul: Miraç yayımları, ts.
- Çalışkan, İsmail, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara Okulu, 2012.
- Çalışkan, İsmail, "Türkçe'de İlk Şii Tefsir" (Kitap Tanıtımı), *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001.
- Çetiner, Bedrettin, "Nazratun İlâ Tercemeti Tefsiri'l-Kur'âni fi Türkiyâ", *en-*

- Nedvetu'l-Âlemiyye Havle Tercemâti Maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, yy., 1395 h.
- Demir, Ziya, XIII-XVI. Yüzyıllar Arası Osmanlı Müellifleri, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Derveze, M. İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, (çev. Heyet), İstanbul: Ekin Yayınları, 1997.
- Doğan, İshak, "Osmanlı Dönemi Kur'an Araştırmaları", *Makalat*, 1999/1.
- Doğan, İshak, *Osmanlı Müfessirleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Ebû Zeyd, Bekir b. Abdillâh, *et-Tahzîr min Muhtasarati Muhammed es-Sâbûnî fi't-Tefsîr*, er-Riyad: Dâru'r-Râye, 1409.
- Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, (terc. Ali Akın), İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2008.
- 42 Eckmann, Janos, "Kur'an'ın Doğu Türkçesine Tercümelere", (*İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXI'den ayrı basım), (İstanbul: 1975).
- Elmalı, Hüseyin, "Mütercimim Önsözü", *Edebî Mesaj Kur'an*, İzmir: Anadolu Yayıncılık, 1999.
- Eryarsoy, Beşir, "Çeviri Hakkında", *Tefsîr-i Kebîr*, (terc. B. Eryarsoy), İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.
- Eryarsoy, Beşir, "Önsöz", İmam Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, (terc. Beşir Eryarsoy), İstanbul 1997.
- "Fâdıl Geylânî, Hz. Ali'nin kayıp tefsirinin peşinde", (10 Ağustos 2010), <http://www.samanyoluhaber.com/gundem/Hz-Ali'nin-kayip-tefsirinin-pesinde/441988/>.
- Fadlullâh, Hüseyin, *Min Vahyi'l-Kur'ân*, (terc. M. Yolcu), İstanbul: Akademi Yayınları, 1989.
- "Fehmu'l-Kur'ân, Siyer Eşliğinde Kur'an'ı Anlamak", (11 Ekim 2013), <http://www.benlikitap.com/Fehmull-Kuran-3-Cilt-Takim-Siyer-Esliğinde-Kurani-Anlamak-Muhammed-Abid-El-Cabiri,PR-3186.html>.
- Gazâlî, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim'in Konulu Tefsiri*, (çev. Şahin Güven-Ekrem Demir), İstanbul: Ağaç Yayınları, 2005.
- Goldfeld, Isaiiah, "Önsöz", *Ahkâm Ayetleri Tefsiri, Tefsîru Hamsi Miete Âyetin Mine'l-Qur'ân, Mukâtil b. Suleymân*, (Ed. Isaiiah Goldfeld), (terc. M. Beşir Eryarsoy), İstanbul: İşaret Yayınları, 2005.
- Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin, "Ahkâm Tefsirleri ve Özellikleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1994.
- Gülşen, Ekrem, "19. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Giritli Sırrı Paşa ve Tefsir Anlayışı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010/2.
- Gümüş, Sadrettin, "Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meal Çalışmaları", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sayı/number: 5, yıl/year: 2015 bahar/spring, 290-329.
- Güney, Ahmet Faruk, "Gaza Devrinde Kur'an'ı Yorumlamak: Fetih Öncesi Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Eserleri", *Divân İlmî Araştırmalar*, 2005/1.
- Hamîdullâh, Muhammed, "Fehmu'l-Kur'ânî'l-Kerîm Limen Lâ Yantiku biluğati'd-Dât", *en-Nedvetu'l-Âlemiyye Havle Tercemâti Maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, yy., 1395 h.
- Hamîdullâh, Muhammed, *Kur'an Tarihi*, (çev. S. Mutlu), İstanbul: 1400/1980.
- Hamîdullâh, Muhammed, "Kur'an-ı Ke-

- rim'in Türkçe Yazma Tercümeleri", (çev. Salih Tuğ), *Türkiyat Mecmuası*, 1964.
- Haseneyn, Alî es-Sâdık, "Lemhatun Târihiyyetun an Terâcimi Maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm", *en-Nedvetu'l-Âlemiyye Havle Tercemâti Maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, yy., 1395 h.
- Havvâ, Saîd, *el-Esâs fî't-Tefsîr*, (terc. B. Ereyarsoy-A. Arı), İstanbul: Şamil Yayınları, 1989.
- Havvâ, Saîd, *Hâzihî Tecribetî ve Hâzihî Şehâdetî*, Mektebetu Vehbe, 1407/1987.
- Hicâzî, Muhammed Mahmûd, *Furkan Tefsiri*, (terc. Mehmet Keskin), İstanbul: İlim Yayınları, ts.
- Hüsnu, "İbn Arabşah", *Türkiyat Mecmuası*, (İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü), III (1935).
- İbn Arabî, Muhyiddîn, *Tefsir-i Kebîr Te'vîlât*, (terc. Vahdettin İnce), İstanbul: Kit-san Yayınları, ts.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâiu't-Tefsîr el-Câmi' limâ Fesserehû İmâm İbn Kayyim el-Cevziyye Rahimehullâh*, (cem' ve tahrir: Yusri es-Seyyid Muhammed mürâcaa ve neski: Sâlih Ahmed eş-Şâmî), el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suûdiyye: Dâru İbnu'l-Cevzî, ts. (2005?).
- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (ed. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Turkî), el-Kâhire: Dâru Hecer, 1417/1997.
- İbn Kesîr, *Büyük Kur'an Tefsiri*, terc. Abdülvehhap Öztürk, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011.
- İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, (terc. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner), İstanbul: Çağrı yayınları, 1993.
- İbn Kesîr, *İbn Kesîr Tefsiri –tam metin–*, (terc. Savaş Kocabaş), İstanbul: Polen Yayınları, 2010.
- İbn Kesîr, *Muhtasar İbn Kesîr Tefsiri Kur'an-ı Kerim'in Hadislerle Tefsiri*, (terc. Arif Erkan), İstanbul: Sağlam Yayınları, 1992.
- İbn Tağriberdî, Yûsufel-Atabekî Cemâluddîn Ebû'l-Mehâsin, *el-Menhelu's-Sâfi ve'l-Mustevfâ Ba'de'l-Vâfi*, (tahk. Muhammed Muhammed Emîn), (el-Kâhire, 1984).
- İhsanoğlu Ekmeleddin, "el-Cuhûdu'l-Mebzûle fî'l-Muhâfazati 'alâ'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Tercemetih", *en-Nedvetu'l-Âlemiyye Havle Tercemâti Maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, yy., 1395 h.
- İnan, Abdulkadir, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleri Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: 1961.
- İsferâyinî, Ebû'l-Muzaffer Şahfûr b. Tâhir, *Tâcu't-Terâcim fî Tefsiri'l-Kur'ân li'l-Eâcim*, (ed. Necip Mâyil Herverî-Alî Ekber İlahî Horasânî), Tehran: İntişârât-ı İlmi ve Ferhengî, 1375 ş.
- İshâk, Ali Şevâh, *Mu'cemu Musannafâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, er-Riyâd: 1404/1984.
- İyibilgin, Orhan, *Ayntâbî'nin Tercüme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış doktora tezi (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).
- İz, Mahir, "Kur'an-ı Kerim'in Gölgesinde", *Fîzilâhî'l-Kur'ân*, (çev. İ. H. Şengüler-M. E. Saraç-B. Karlığa), İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1970).
- Karlığa, H. Bekir, "Fî Zilâli'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: 1996.
- Karlığa, Bekir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri İbn Kesîr*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1993.
- Kaşeli, Ali Rıza, "Takdim", *Celâleyn Tefsiri*, (terc. Ali Rıza Kaşeli), İstanbul: Fatih Enes Kitabevi, ts.
- Kaya, Murat, "XIX. ve XX. Asırda Osman-

- lı'da Mutasavvıf Müfessirler”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2012, XIII, sayı: 29.
- Kaya, Murat, “Osmanlı Ulemasının Tanzimat Sonrası Tefsir Çalışmaları”, *Araştan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, 15-16, Bışek 2013.
- Kaya, Murat, “Tanzimat Sonrasındaki Tefsir Faaliyetleri”, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri –Tebliğler ve Müzakereleler–*, İstanbul: 2012.
- Khan, Mofakhar Hussain, “Kur'an-ı Kerim'in Bengalce Tercümelerinin Tarihiçesi”, (çev. M. Dağlı), *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1983, sayı: 1.
- Konevî, Sadreddîn, *Fâtıha Suresi Tefsiri*, (çev. Ekrem Demirli), İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- 44 Kurtubî, İmâm, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, (terc. Beşir Eryarsoy), İstanbul: 1997.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, (çev. İ. H. Şengüler-M. E. Saraç-B. Karlığa), İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1970).
- Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, (terc. Heyet), İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1989.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, (terc. Heyet), İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1991.
- el-Merâğî, Ahmed Mustafâ, *Çağımızın Anlayışıyla En Büyük Kur'an Tefsiri Tefsîru'l-Merâğî ve Tercümesi*, (terc. Heyet), İstanbul: Aydınlar Yayınları, 1989.
- el-Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, (terc. Dr. Ahmet Ansar, İstanbul: Bengisu Yayınları, 1997.
- el-Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, (terc. Heyet), İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.
- Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî, “Kütletun mine'z-Zindika Yelsikuhâ Meczûlûne bi-Nâsiri'l-Kur'âni ve's-Sünneti el-Âlim er-Rabbânî eş-Şeyh Abdulkâdir el-Ceylânî Kaddasallâhu Rûhehû”, (11 Ekim 2013), http://naseemalsham.com/ar/Pages.php?page=readrticle&pg_id=25397&page1=3.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, “Allame Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabâi Kimdir?”, *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (çev. Vahdettin İnce), İstanbul: Kevser Yayınları, ts.
- en-Neseefî, İmâm, *Tefsîru'n-Neseefî*, (terc. H. Ünal-Ş. Şenaslan), İstanbul: Ravza Yayınları, 2003.
- Okuyan, Mehmet, “Bahru'l-Hakâik Tefsiri ve Müfessiri Üzerine”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 12-13 (Samsun 2001).
- Okuyan, Mehmet, “Necmüddîn Dâye ve Tasavvufi Tefsiri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 8 (Samsun 1996).
- “Önsöz”, *Celâleyn Tefsiri Kelime Anlamalı ve Açıklamalı Tercüme*, İstanbul: Yasin Yayınları, 2005.
- Pearson, J. D., “Translation of the Kur'an”, *The Encyclopaedia of İslam*, Leiden 1981.
- Râzî, Fahreddîn, *Tefsîr-i Kebîr (Büyük Kur'an Tefsiri)*, (terc. Suat Yıldırım-Sadık Kılıç-Lütfullah Cebeci-Sadık Doğru), Ankara: Akçağ yayınları, 1988-1992.
- Rızâ, Muhammed Reşid, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm Tefsîru'l-Menâr*, 2. Baskı, el-Kâhire: Dâru'l-Menâr, 1366/1947.
- es-Sâbûnî, Muhammed Alî, *Kur'an-ı Kerim'in Ahkâm Tefsiri*, (çev. Mazhar Taşkesenlioğlu), İstanbul: 1984.
- es-Sâbûnî, Muhammed Alî, *Safvetu't-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*, (terc. S. Gümüş-N.

- Yılmaz), İstanbul: Ensar Vakfı-İz Yayıncılık, 1990.
- es-Sa'dî, Abdurrahmân, *Tefsîru's-Sa'dî*, (terc. B. Eryarsoy), İstanbul: Guraba, 2006.
- Sâlih b. Fevzân, *Ta'kîbât ve Mulâhazât alâ Kitâbi Safveti't-Tefâsîr*, (ts., yy.).
- es-Sâyis, Muhammed Alî, *Ahkâm Ayetlerinin Tefsiri*, (çev. Naim Erdoğan-İhsan Toksarı), İstanbul: Nida Yayınevi, 1971.
- es-Sehâvî, Şemsuddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân, *ed-Dav'u'l-Lâmi' li-Ehli Karni't-Tâsi'*, (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.).
- es-Semerkandî, Seyyid Alâeddîn Alî b. Yahyâ, *Muhtasar Bahru'l-Ulûm Tefsiri (İlimler Deryası)*, (terc. Ali Kara), Ankara: 1421.
- Sezgin, Fuad, *Târihu't-Turâsi'l-Arabî*, (Arapçaya çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî), el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suûdiyye Vizâretu't-Ta'lîmi'l-Âlî Câmîatu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1411/1991.
- Şengüler, İsmail Hakkı, "Seyyid Kutub Kimdir?", (çev. İ. H. Şengüler-M. E. Saraç-B. Karlığa), İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1970).
- Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (çev. Vahdettin İnce), İstanbul: Kevser yayınları, ts.
- Talu, Mehmet, "Eseri Tetkik ve Takdim", *Celâleyn Tefsiri*, (terc. Ali Rıza Kaşeli), İstanbul: Fatih Enes Kitabevi, ts.
- Talu, Mehmet, "Mühim Bir Açıklama", *Celâleyn Tefsiri*, (terc. Ali Rıza Kaşeli), İstanbul: Fatih Enes Kitabevi, ts.
- Taşpınar, Halil, "Muhammed Abdüh Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/2, Aralık 2003.
- "Tefsîru'l-Ceylânî", (11 Ekim 2013), http://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%AA%D9%81%D8%B3%D9%8A%D8%B1_%D8%A7%D9%84%D8%AC%D9%8A%D9%84%D8%A7%D9%86%D9%8A.
- Tekin, Ahmet, *Kur'an Yolunda Kalem Oynatanlar Hayrettin Karaman'ların Kur'an Yolu Tefsiri ve Meali, Süleyman Ateş'in Çağdaş Tefsiri ve Meali, M. Esed'in Kur'an Mesajı, Yaşar Nuri Öztürk'ün Kur'an-ı Kerim Meali Üzerinde Eleştirel Bir Değerlendirme*, İstanbul: Kelam Yayınları, 2006.
- Togan, Z. Velidi, "Kur'an'ın İlk Türkçe Tercümeleri", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1964.
- Türk, Nurdoğan, "Tire Necip Paşa Kütüphanesindeki Tefsire Dair Yazma Eserler I (Necip Paşa Kısmı)", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ocak 2014, cilt: 3, sayı: 5.
- Türk, Nurdoğan, "Tire Necip Paşa Kütüphanesindeki Tefsire Dair Yazma Eserler II (Necip Paşa Kısmı)", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ocak 2014, cilt: 3, sayı: 5.
- Türk, Nurdoğan, "Tire Necip Paşa Kütüphanesindeki Tefsire Dair Yazma Eserler III (Necip Paşa Kısmı)", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ocak 2014, cilt: 3, sayı: 6.
- Türkmen, Hamza, "Menâr Tefsiri Çevirisi Hakkında", *Menâr Tefsiri Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hakîm Tefsîru'l-Menâr*, İstanbul: Ekin Yayınları, 2011.
- Ungan, Suat, "Türkçenin yazı Dili Oluşum Sürecinde Karşılaştığı Bazı Tutumlar", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan 2008.
- Yağmâî, Habîb, "Mukaddime-i Musahhih", *Terceme-i Tefsîr-i Taberî*, (tercüme: Heyet), (ed. Habîb Yağmâî), Tahran: 1356 ş.

Hidayet Aydar

- Yıldırım, Suat, "Muhammed Esed'in "Kur'an Mesajı" Adlı Tefsiri Hakkında", *Yeni Ümit Dergisi*, Sayı: 58.
- Yuvalı, Abdülkadir, "İbn Arabşah, Şehâbeddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XIX, (İstanbul 1999).
- ez-Zehabî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîs, 1396/1976.
- Zeyno, Muhammed b. Cemil, *Tenbîhât Hâmmе alâ Kitâbi Saḫveti't-Tefsîr li'ş-Şeyh Muhammed Alî es-Sâbûnî*, Cidde: Mektebetu's-Sevâdi li't-Tevzî, 1407/1987.
- ez-Ziriklî, Hayreddîn b. Mahmûd b. Muhammed Alî b. Fâris, *el-A'lam Kamusu Teracimi Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabi ve'l-Musta'rabîn ve'l-Musteşrikîn*, (Beyrut: Dâru'l-İlim li'l-Mellâyîn, 2002).
- Zuheyli, Vehbe, *Tefsîru'l-Munîr*, (terc. Heyet), İstanbul: Bilimevi, 2003.
- (16.08.2011), http://www.haqyayinlari.com/tr/okuma_salonu.htm.
- (16.08.2011), <http://www.haqyayinlari.com/tr/katalog/tefsir8.htm>.
- (16.08.2011), http://www.haqyayinlari.com/tr/okuma_salonu.htm.